

Κατά τα έτη 2000-2001 η Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Ναυπλίου) πραγματοποίησε σωστική ανασκαφή, υπό τη διεύθυνση της Δρος Άλκηστης Παπαδημητρίου, στο μικρό οικόπεδο Ευάγγελου Σμυρναίου, στην οδό Κορίνθου 48 στο Άργος¹. Το οικόπεδο βρίσκεται περί τα 800-900 μ. ΒΑ της αρχαίας Αγοράς, σε μια περιοχή που μέχρι τώρα είχε δώσει κυρίως τάφους και γενικά πιστεύαμε ότι βρισκόταν εκτός των τειχών.

Πράγματι, στα κατώτερα στρώματα του συγκεκριμένου οικοπέδου, σε βάθος περίπου 3 μ., κάτω από ποτάμιες προσχώσεις, βρέθηκαν 2 τάφοι της γεωμετρικής περιόδου. Πάνω από αυτούς υπήρχε χαλικόστρωτο δάπεδο, επί του οποίου είχε κτισθεί, πιθανώς στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., ένα περίπου ορθογώνιο δωμάτιο. Κατά μήκος του κύριου άξονα του δωματίου (Α-Δ) βρέθηκε μια σειρά από λίθινες θήκες, καθώς και ένα μεγάλο κρατηροειδές πήλινο αγγείο και ένα επίσης μεγάλο λεβητοειδές χάλκινο αγγείο. Όλα ήταν θαμμένα στο δάπεδο και καλυμμένα με βαρείες λίθινες πλάκες. Όταν διαλύθηκε ο νότιος τοίχος του δωματίου, βρέθηκε κάτω από αυτόν μια σειρά από 6 πήλινα αγγεία, καλυμμένα επίσης με κεραμίδες ή λίθινες πλάκες, αλλά κενά.

Ορισμένες από τις λίθινες θήκες βρέθηκαν επίσης κενές. Άλλες όμως, καθώς και το πήλινο και χάλκινο αγγείο στον κεντρικό άξονα του δωματίου, περιείχαν χαλκούς ενεπίγραφους πίνακες.

Συγκεκριμένα, σε μια λίθινη θήκη βρέθηκε ένας μόνο πίνακας, σε σχήμα ποδός μήκους 32 εκ.². Μια άλλη λίθινη θήκη περιείχε 53 πίνακες (από τους οποίους οι 2 ήταν μολύβδινοι και οι λοιποί χάλκινοι). Το πήλινο αγγείο περιείχε 54 χαλκούς πίνακες, ενώ το χάλκινο αγγείο περιείχε 3 άλλα μικρότερα χάλκινα αγγεία (1 τριφυλλόστομη οινοχόη και 2 φιάλες), κάτω από τα οποία υπήρχαν επίσης 25 ή 26 χάλκινοι πίνακες. Έτσι το σύνολο των ενεπίγραφων

¹ Μια πρόδρομη ανακοίνωση για τη σημαντική αυτή ανασκαφή δημοσιεύθηκε ήδη στο περιοδικό του Δήμου Άργους: βλ. Α. Παπαδημητρίου, «Οι νέοι χαλκοί ενεπίγραφοι πίνακες από το Άργος», *Αργειακή Γη* 2 (Δεκ. 2004) 37-51. Ευχαριστώ θερμά την τότε Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Έλση Σπαθάρη, καθώς και την ανασκαφέα για την πρόθυμη παραχώρηση του δικαιώματος μελέτης και δημοσίευσης των επιγραφών. Ευχαριστώ επίσης τους φίλους Καθηγητές Laurent Dubois και Jean Lallot για τις χρήσιμες συζητήσεις που είχαμε και (ανωνύμως) όλους όσους με οποιονδήποτε τρόπο με βοήθησαν κατά τη μελέτη των επιγραφών, που εξακολουθούν να καθαρίζονται και να συντηρούνται στο Επιγραφικό Μουσείο από τον έμπειρο Συντηρητή Τάσο Μαγνήσαλη.

² Πρόκειται μάλλον για πρότυπο μέτρο μήκους, που είχε κατατεθεί στο ιερό και που μετά από ορισμένα χρόνια αποτέλεσε, σε β' χρήση, φορέα επιγραφής.

πινάκων ανέρχεται σε περίπου 134, από τους οποίους έχουν καθαριστεί και αναγνωσθεί μέχρι τώρα οι 106.

Ο χαρακτήρας όλων των κειμένων είναι οικονομικός-λογιστικός. Πρόκειται για το οικονομικό αρχείο του Ιερού της Παλλάδος Αθηνάς, που σύμφωνα με τη γνωστή πρακτική έπαιξε ρόλο κεντρικής τράπεζας του Άργους. Ακόμη και τα χρήματα της Ήρας κατετίθεντο στο θησαυρό της Παλλάδος και με κατάλληλες επενδύσεις (δανεισμό, τοκισμό κλπ.) εξυπηρετούσαν θρησκευτικές, διοικητικές και στρατιωτικές ανάγκες της πόλεως-κράτους.

Ένα κομμάτι χρυσού σύρματος, καθώς και πολλές δεκάδες μικροσκοπικών ψηγματιών³ χρυσού και αργύρου, που βρέθηκαν κυρίως μέσα στο πήλινο και το χάλκινο αγγείο, αλλά και ρητές αναφορές στα ίδια τα κείμενα, πείθουν ότι οι ίδιες οι καλυμμένες με βαρύτατες πλάκες⁴ λίθινες θήκες και τα αγγεία αποτελούσαν ένα είδος πρωτόγονων θησαυροφυλακίων (θησαυρών), όπως σε πολλές άλλες περιπτώσεις⁵. Όταν γίνονταν αναλήψεις ή καταθέσεις χρημάτων ή πολυτίμων μετάλλων, έβαζαν μέσα στις θήκες, ως υποκατάστατα ή αποδεικτικά, τις ενεπίγραφες πλάκες. Πλησιέστερο αρχαιολογικό παράλληλο είναι η κυλινδρική λίθινη θήκη του ιερού του Ολυμπίου Διός στους Επιζεφυρίους Λοκρούς, με 39 χάλκινους πίνακες όμοιου περιεχομένου⁶.

Τα ίδια τα κείμενα αποκαλούν τις λίθινες θήκες πέτρους (εν. ὁ πέτρος), τα πήλινα αγγεία (ή γενικώς τα αγγεία;) λέκεα (εν. τὸ λέκος) και τους χαλκούς πίνακες τελαμῶνας χαλκέονς. Οι εκφράσεις *ἤελοντο ἐκ τῷ πέτρῳ πὰρ Παλλάδος* και

³ Είναι γνωστό, ότι ο χρυσός αποθηκευόταν και σε μορφή ψηγμάτων. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση του Ηροδότου (6.125· πρβλ. 3.89) για τον χρυσό του Κροίσου στις Σάρδεις. Ο όρος *ψηγμάτια* απαντά σε επιγραφές της Δήλου: βλ. π.χ. *LDelos* 1441 A II, στ. 80: *χυμάτια ἀργυρά... καὶ ψηγμάτια, ὅλη ΔΔΔΔ*. Οι δικές μας επιγραφές κάνουν λόγο για χρυσίον καὶ ἀργύριον ἀφεργόν, «ακατέργαστο», σε αντίθεση με το ἀργύριον νομίσματος, «κομμένο νόμισμα», που επίσης αναφέρεται.

⁴ Υπολογίζεται ότι το βάρος της ασβεστολιθικής πλάκας που κάλυπτε ενιαία το πήλινο και το χάλκινο αγγείο είναι περίπου 1,5 τόννος.

⁵ Για τις ποικίλες έννοιες της λέξης θησαυρός, βλ. H. N. Couch, *The Treasuries of the Greeks and Romans* (Wisconsin 1929). Γενικά για τους αρχαίους θησαυρούς, βλ. G. Kaminski, «Thesaurus. Untersuchungen zum antiken Opferstock», *JDAI* 106 (1991) 63-181. Για την αρχιτεκτονική μορφή των υπόγειων θησαυρών, βλ. πρόσφατα M.-Chr. Hellmann, *L'Architecture grecque 2. Architecture religieuse et funéraire* (Παρίσι 2006) 119-21. Ειδικά για τον υπόγειο φρεατοειδή θησαυρό του Ασκληπιείου της Λεβήνος στην Κρήτη, βλ. M. Melfi, «Il vano del thesaurós nel santuario di Asclepio a Lebena», *ASAA* 76-78 (1998-2000) 281-314, ειδικά 290 κ.εξ. και 292-95, πίν. 1 (με κατάλογο των θησαυρών των ιερών). Για υπόγειες θήκες-κρύπτες χρυσού, βλ. Εύριπ., *Ἑκάβη* 1002, 1008-1010.

⁶ Βλ. A. De Franciscis, *Stato e società in Locri Epizefiri. L'archivio dell'Olympieion locrese* (Νεάπολη 1972) εικ. 43-47· πρβλ. F. Costabile (επιμ.), *Polis ed Olympieion a Locri Epizefiri: costituzione economia e finanze di una città della Magna Grecia. Editio altera e traduzione delle tabelle locresi* (Καταντσάρο 1992) πίν. I-V.

κατέθεν ἓν τὸν πέτρον παρ Παλλάδι χρησιμοποιούνται αντίστοιχα για τις αναλήψεις και καταθέσεις χρημάτων από ή στον θησαυρό της θεάς.

Οι πίνακες είναι γραμμένοι με έγκρουστη τεχνική, σε αργειακό επιχώριο αλφάβητο, με ελάχιστα και σποραδικά δείγματα ιωνικού τύπου γραμμάτων. Απουσιάζει εντελώς το Ω, ενώ διατηρείται το F και το σημείο του δασέος (κλειστό Θ), τόσο στην αρχή, όσο και στο μέσο των λέξεων. Η διάλεκτος είναι η αργολική και το αριθμητικό σύστημα το λεγόμενο μικτό ακροφωνικό του Άργους. Πολλοί πίνακες μιας λίθινης θήκης ήταν παλίμψηστοι. Διακρίναμε επίσης πολλά διαφορετικά χέρια χαρακτών.

Με μόνα τα παλαιογραφικά κριτήρια, οι πίνακες θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. Όμως εσωτερικές ενδείξεις και κυρίως ρητές αναφορές στον Κορινθιακό πόλεμο (394-386 π.Χ.) και στις εσωτερικές ταραχές στο Άργος, που κατέληξαν στον Σκυταλισμό (370 π.Χ.), μας οδηγούν να προτείνουμε μια χρονολόγηση στις πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αι. π.Χ. Παράλληλα, προσωπογραφικοί και άλλοι συσχετισμοί μας πείθουν, ότι οι πίνακες των διαφόρων θηκών και δοχείων, έστω και αν δεν είναι απολύτως σύγχρονοι, δεν πρέπει να απέχουν χρονικά πολύ μεταξύ τους⁷.

Τα νέα κείμενα μας προσφέρουν ένα πλήθος άγνωστων στοιχείων για τους πολιτικούς και διοικητικούς θεσμούς του Άργους, την ιστορική γεωγραφία, την προσωπογραφία, τις πανηγύρεις και τους αγώνες. Δίνουν επίσης πολύτιμες πληροφορίες για το ιερό του Ηραίου, την ανοικοδόμηση του νέου ναού και την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Ήρας.

Ήδη έχουν γίνει πρόδρομες ανακοινώσεις για το σπουδαίο αυτό εύρημα και έχουν δημοσιευθεί ή είναι υπό εκτύπωση διάφορα σχετικά άρθρα⁸, εν αναμονή της τελικής δημοσίευσης, την οποία προετοιμάζει ο υπογραφόμενος.

Κατωτέρω θα γίνει σύντομη παρουσίαση μιας σειράς αμάρτυρων λέξεων και κυρίων ονομάτων και θα προταθεί ορθότερη ανάγνωση ορισμένων άλλων.

α. Δοματοποιητοὶ ἑνς Ἡέραν

Τα κείμενά μας μνημονεύουν διάφορα σώματα αρχόντων, καθώς και ποικίλες επιτροπές, που έχουν την ευθύνη για την κατασκευή έργων δημόσιου χαρακτήρα και για τις σχετικές προμήθειες. Μεταξύ των τελευταίων συγκαταλέγονται οι αμάρτυροι μέχρι σήμερα Δοματοποιητοὶ ἑνς Ἡέραν.

⁷ Μεταξύ των κειμένων των πινάκων υπάρχει και ψήφισμα της Ἀλιαίας τῶν ἱερῶν, με το οποίο ορίζεται να ανοιχθούν οι πέτροι και να αντιγραφούν τα κείμενα των πινάκων (που πρέπει να ήταν αρχικά σε φθαρτή ύλη) ἑνς χαλκέονς τελαμώνας. Επειδή δεν γνωρίζουμε πόσο παλιοί πίνακες υπήρχαν μέσα στους πέτρους, το θέμα της ακριβούς χρονολόγησης όλων των πινάκων παραμένει προς το παρόν ανοικτό.

⁸ Εκτός από διάφορες σύντομες μνείες, βλ. κυρίως Kritzas, «Noms» του ίδιου, «Literacy and Society. The Case of Argos», *Kodai* 13-14 (2003-2004) 53-60· του ίδιου, «Οι χαλκοί ενεπίγραφοι πίνακες του Άργους», *Αργειακή Γη* 3 (Δεκ. 2005) 13-26· του ίδιου, «Nouvelles inscriptions».

Ως προς την ετυμολογία, τα πράγματα είναι μάλλον σαφή: Δωματοποιοί είναι οι υπεύθυνοι για την κατασκευή του δώματος, που προκειμένου για θεούς σημαίνει το ναό, ιδίως σε ποιητικά κείμενα⁹.

Επομένως οι Δωματοποιοί ἐνς Ἡραν πρέπει να ήταν οι υπεύθυνοι για την ανοικοδόμηση του νέου ναού στο ιερό του Ηραίου, μετά την πυρκαϊά του 423 π.Χ. που κατέστρεψε τον παλαιό¹⁰.

Αντίστοιχες επιτροπές είναι γνωστές και αλλού, όπως για παράδειγμα οι ναοποιοί στους Δελφούς¹¹, οι ναποῖαι στην Κω¹², οι θυμελοποιοί ή θυμελοποῖαι στην Επίδαυρο (για τη Θόλο)¹³.

Από γραμματικής πλευράς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το β' συνθετικό της λέξεως, -ποιός, το οποίο για πρώτη φορά, αν δεν κάνω λάθος, διατηρεί το δίγαμμα¹⁴. Είχαμε ήδη σε αργειακές επιγραφές τύπους του αορίστου του ρήματος ποιέω με *φ* μεταξύ φωνηέντων, με γνωστότερο παράδειγμα την υπογραφή Πολυμέδης ἐποίησεν Ἀργεῖος, στη βάση των αργειακών κούρων των Δελφών¹⁵. Όμοιοι τύποι απαντούν και σε βοιωτικές επιγραφές¹⁶.

Με βάση κυρίως αυτούς τους τύπους του αορίστου, το ρήμα ποιέω έχει θεωρηθεί παράγωγο του αμάρτυρου ονόματος *ποιός, που, όπως σημειώνει ο Chantraine¹⁷, απαντά μόνο σε σύνθετα του τύπου κλινοποιός, λογοποιός κλπ. Στα

⁹ Βλ. χαρακτηριστικά Αἰσχ., Ἰκέτιδες 291-292: Κληδοῦχον Ἡρας φασὶ δωμάτων ποτὲ / Ἰὼ γενέσθαι τῇδ' ἐν Ἀργεῖα χθονί. Η λέξη δῶμα, όπως και η συγγενής ετυμολογικά δῆμος (< δέμω, «κατασκευάζω, κτίζω σε διαδοχικές στρώσεις») σημαίνουν κυρίως οἶκος, οἰκία και συνεκδοχικά ναός: βλ. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, Ἰ. Ν. Τραυλοῦ, Λεξικὸν Ἀρχαίων Ἀρχιτεκτονικῶν Ὁρων («Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» 94· Ἀθῆναι 1986), λ. δῶμα και δῆμος· Hellmann, *Vocabulaire* 113-14.

¹⁰ Για το ναό αυτό, βλ. πρόσφατα τη μονογραφία του Chr. A. Pfaff, *The Argive Heraion I. The Architecture of the Classical Temple of Hera* (Πρίνστον 2003), με την πλούσια παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹¹ Βλ. κυρίως J. Bousquet, *Corpus des Inscriptions de Delphes II. Les comptes du quatrième et du troisième siècle* (Παρίσι 1989) σποράδην.

¹² Βλ. κυρίως S. M. Sherwin-White, *Ancient Cos. An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period* («Hypomnemata» 51· Γοττίγγη 1978) 182-83· επίσης Γ. Κοκκορού-Αλευρά, *Αλάσαρνα Ι. Οι Επιγραφές* («ΗΟΡΟΣ. Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη»· Αθήνα 2004) 32. Ο ίδιος όρος σε διάφορες παραλλαγές απαντά και σε άλλα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, καθώς και σε πόλεις των ακτών της Μ. Ασίας.

¹³ Βλ. κυρίως Burford, *Temple 132*. Γενικά για τις επιτροπές οικοδομικών έργων, βλ. αυτ., 127-35. Επίσης A. Wittenburg, *Griechische Baukommissionen des 5. und 4. Jahrhunderts* (Διδακτορική Διατριβή· Μόναχο 1978).

¹⁴ Για τα πολλά σύνθετα με β' συνθετικό το -ποιός, βλ. C. D. Buck, W. Petersen, *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives* (Σικάγο 1945 [1984²]) 90-93.

¹⁵ *Syll.*³ 5 (κατ' ανάγνωση του Chantraine, *DELG*, s.v. ποιέω). Για άλλα παραδείγματα, βλ. Bechtel, *Griechische Dialekte II* 444.

¹⁶ Βλ. *DGE* αρ. 440, στ. 9.

¹⁷ *DELG*, s.v. ποιέω.

ανωτέρω προστίθεται τώρα και το αμάρτυρο *Δωματοποιός*, που διατηρεί το χρήσιμο για την ετυμολογία δίγαμμα.

β. *Ηεδοποιφοί ἐνς Ηέραν*

Ανάλογου σχηματισμού είναι και η αμάρτυρη επίσης λέξη (*Η*)εδοποιός¹⁸. Σημαίνει κυριολεκτικά τον κατασκευαστή του *ἔδους* και εν προκειμένω το μέλος της επιτροπής που θα είχε την ευθύνη για την κατασκευή του *ἔδους*.

Από τα συμφραζόμενα των κειμένων μας (*τοὶ Ἑδοποιφοὶ ἐνς Ηέραν ἤελοντο χρυσίον ποὶ τὸ ἔδος*) δεν μένει αμφιβολία, ότι πρόκειται για την επιτροπή που είχε οριστεί ως υπεύθυνη για την κατασκευή του χρυσελεφαντίνου αγάλματος της Ἡρας στο νέο ναό του Ηραίου¹⁹.

Η λ. *ἔδος* έχει ποικίλες σημασίες²⁰. Από την αρχική σημασία «κάθισμα», έλαβε την έννοια του χώρου όπου κάποιος (ιδιαίτερα οι θεοί) έχει την έδρα του, εκεί όπου εδρεύει. Κατ' επέκταση σημαίνει το άγαλμα του θεού, όχι αναγκαστικά καθήμενου²¹. Οι λεξικογράφοι παραδίδουν και τη σημασία «ναός, ιερόν», που έλαβε μεταγενέστερα.

Η αμάρτυρη λέξη (*Η*)εδοποιός προστίθεται τώρα στη σειρά των όρων που σημαίνουν τον κατασκευαστή αγαλμάτων²². Συγγενέστερος είναι ο όρος

¹⁸ Στα κείμενά μας η λ. (*Η*)εδοποιός γράφεται άλλοτε με δήλωση του αρχικού δασέος και άλλοτε όχι. Στο απόσπασμα που παραθέτω πιο κάτω ακολουθώ την ορθογραφία του συγκεκριμένου πίνακα, τόσο για τη λ. *ἔδοποιός*, όσο και για τη λ. *ἔδος*. Είναι γνωστή η ψιλωτική τάση της αργολικής διαλέκτου.

¹⁹ Πρβλ. Ἰσοκρ. 15.2: *Φειδιαν τὸν τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἔδος ἐργασάμενον*. Πλούτ., *Περικλῆς* 13.14: *Ὁ δὲ Φειδίας εἰργάζετο... τῆς θεοῦ τὸ χρυσοῦν ἔδος*.

²⁰ Βλ. LSJ, s.v. *ἔδος*.

²¹ Εκτός από τις φιλολογικές μαρτυρίες για το άγαλμα της Αθηνάς στον Παρθενώνα (βλ. σημ. 19), το οποίο ως γνωστόν ήταν όρθιο, οι αρχαίες πηγές κατά κανόνα χρησιμοποιούν τη λ. *ἔδος* για όλους τους τύπους αγαλμάτων των θεών: βλ. π.χ. Ἰσοκρ. 4.155: *τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νέως*. πρβλ. Πaus. 8.46.2, κλπ. Ο Πολυδεύκης, Ὀνομαστ. 1.7, θεωρεί τη λ. *ἔδη* θεῶν ως ισοδύναμη των συνώνυμων όρων *ἀγάλματα*, *ζόανα*, *εἰκάσματα* θεῶν, *εἰκόνες*, *μιμήματα*, *τυπώματα*, *εἵδη*, *ιδέαι*. Όταν είναι ανάγκη να γίνει διάκριση μεταξύ (καθήμενου) ἔδους και όρθιου αγάλματος στον ίδιο ναό, όπως για παράδειγμα στον ναό της Βραυρώνος, υπάρχει ρητή διατύπωση: *τὸ ἔδος τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ ἄγαλμα τὸ ὀρθόν (ἢ τὸ ἐστῆκός)*. Βλ. σχετικές παραπομπές στα σχόλια των IG II² 1517 (περ. 342 π.Χ.)· επίσης G. I. Despinis, «Die Kultstatuen der Artemis in Brauron», *MDAI(A)* 119 (2004) 261-315, ειδικά 264-70, με πλήρεις παραπομπές στις αρχαίες επιγραφές. Φαίνεται ότι η ονομασία *ἔδος* αποδόθηκε αρχικά στα αρχαϊκά καθήμενα αγάλματα και στη συνέχεια επεκτάθηκε σε όλα τα αγάλματα θεών. Ο W. Burkert, *Greek Religion* (Καίμπριτζ Μασσ. 1985) 89 παρατηρεί: «The cult image is called *hedos* as that which has an immovable seat». Πρόσφατη ερμηνεία των όρων *ἄγαλμα*, *ζόανον*, *ἔδος*, *βρέτας* από T. S. Scheer, *Die Gottheit und ihr Bild. Untersuchungen zur Funktion griechischer Kultbilder in Religion und Politik* («Zetemata» 105· Μόναχο 2000) 8-34.

²² Ακριβέστερα πρόκειται για το μέλος της επιτροπής που είχε την εποπτεία και τον συντονισμό για την κατασκευή του αγάλματος, όπως οι αντίστοιχοι *ἐπιστάται* τοῦ *ἀγάλματος* της Ακροπόλεως: βλ. π.χ. IG I³ 460.

ἀγαλματοποιός²³, αλλά εκτός από αυτόν ο Πολυδεύκης²⁴ παραθέτει και τους όρους ἀγαλματοργός, θεοποιός, θεοπλάστης. Για τους κατασκευαστές αγαλμάτων κοινών θνητών χρησιμοποιείται ο συνήθης όρος ἀνδριαντοποιός²⁵ και ἀνδριαντοργός²⁶ και ο σπανιότερος ἀνθρωποποιός²⁷. Υπάρχουν τέλος οι όροι πλάστης²⁸ και σπανιότερα γλύπτης²⁹, καθώς και λιθουργός³⁰.

Ο Πολύκλειτος ο Αργεῖος, στον οποίο η φιλολογική παράδοση αποδίδει το χρυσελεφάντινο ἀγαλμα της Ἡρας³¹, αποκαλείται από τις πηγές ἀγαλματοποιός³², ἀνδριαντοποιός³³, πλάστης³⁴.

Τέλος, παρά τη γλώσσα του Ησύχιου ἔδοξεῖ ἀγαλματοποιεῖ, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα ο όρος *ἔδοξός.

γ. Εὐξοῖδεῖον

Συναφής με το έργο των ανωτέρω δύο επιτροπών είναι και η αμάρτυρη λέξη τὸ εὐξοῖδεῖον. Τα κείμενά μας αναφέρουν μιαν επιτροπή Ἀρτύνα τὸ εὐξοῖδεῖο³⁵. Η λέξη είναι σύνθετη από το επίρρημα εὖ+ζοῖς (< ξέω), ενώ η κατάληξη δείχνει ότι πρόκειται για κάποιο εργαστήριο, όπως τα ανάλογα ξυλουργεῖον, χαλκουργεῖον, λιθουργεῖον, λιθοξεῖον κλπ. Η ετυμολογία δείχνει, ότι πρόκειται για εργαστήριο όπου γίνονταν λεπτουργικές εργασίες. Επειδή στην επιγραφή που απαντά η λέξη γίνεται λόγος για ανάληψη χρημάτων από μια Ἀρτύνα θυρομάτον, δεν αποκλείεται το εὐξοῖδεῖον να έχει σχέση με λεπτές εργασίες στα θυρώματα του ναού της Ἡρας, ιδιαίτερα στο μεγάλο θύρωμα διαστάσεων περίπου 6,00×3,50 μ. Δεδομένου ότι το ποσόν που διατίθεται συνολικά είναι ιδιαίτερα υψηλό (14.100 αργυρές δραχμές), φαίνεται ότι το θύρωμα ήταν από πολύτιμα ξύλα και

²³ Βλ. π.χ. IG I³ 447, στ. 360 (ἀγαλματοποιοὶ ἐναιετίων του Παρθενώνος), κλπ.

²⁴ Πολυδ., Ὀνομαστ. 1.12.

²⁵ Βλ. π.χ. Πίνδ., Νεμ. 5.1.

²⁶ Γαληνός 19.162.

²⁷ Λουκιαν., Φιλοψευδής 18 και 20.

²⁸ Πλούτ., Ἠθικά 636c.

²⁹ Παλατ. Ἀνθ., Παράρτ. Πλανούδη 4.142.145. Ο όρος γλύπτης, που σήμαινε κυρίως τον σκαλιστή, επικράτησε στα νέα ελληνικά να σημαίνει γενικά τον κατασκευαστή αγαλμάτων ή αναγλύφων.

³⁰ Ἀριστ., Ἠθικά Νικ. 1141a 11 (προκειμένου για τον Φειδία).

³¹ Αν η χρονολόγηση των πινάκων μας στις πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αι. π.Χ. είναι ορθή, τότε μάλλον η κατασκευή του χρυσελεφαντίνου αγάλματος της Ἡρας πρέπει να αποδοθεί στον Πολύκλειτο το Νεώτερο, όπως έχει ήδη προταθεί.

³² Βλ. π.χ. Πλάτ., Πρωταγ. 311b-c.

³³ Βλ. π.χ. Ἀριστ., Μετά τὰ Φυσ. 1013b 30 κ.εξ.· 1014a 13 κ.εξ., κλπ.· πρβλ. Ξενοφ., Ἀπομν. 1.4.3: ἔγωγε... τεθαύμακα... ἐπὶ ἀνδριαντοποιῶ Πολύκλειτον.

³⁴ Πλούτ., Ἠθικά 636c.

³⁵ Ο Θουκυδίδης, κάνοντας λόγο για τη Συνθήκη του 420 π.Χ., αναφέρει (5.47.9), ότι εκ μέρους των Αργείων ορκίσθηκαν ἡ Βουλὴ καὶ οἱ Ὀγδοήκοντα καὶ αἱ Ἀρτύναι. Τα νέα κείμενα δείχνουν, ότι ο όρος σήμαινε τις πάσης φύσεως δημόσιες Αρχές και Επιτροπές του Ἀργους.

πιθανότατα είχε διακοσμήσεις από ελεφαντοστούν και πολύτιμα μέταλλα, όπως το θύρωμα του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο³⁶.

Επομένως το *εὐξοῖδεῖον* του Ηραίου θα μπορούσε να ήταν εργαστήριο για λεπτές εργασίες ξυλογλυπτικής ή και κατεργασίας *ἐλέφαντος*, χωρίς να αποκλείονται και εργασίες λιθογλυπτικής, δεδομένου ότι ο όρος *θυρώματα* μπορεί να σημαίνει τόσο τα κινητά φύλλα της θύρας, όσο και το λίθινο ή μαρμάρινο περιθύρωμα³⁷.

Τέλος, με βάση τη γλώσσα του Ησύχιου που προαναφέραμε, *έδοξεῖ* ἀγαλματοποιεῖ, δεν μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση να χρησίμευε το *εὐξοῖδεῖον* και ως χώρος κατασκευής των διαφόρων μερών του πολύτιμου χρυσελεφαντίνου αγάλματος.

Πάντως μέχρι σήμερα δεν έχουμε το σύνθετο ρήμα *εὐξέω*, παρά μόνο τα επίθετα *εὐξοος*, *εὐξοος* και *εὐξεστος*, *εὐξεστος*. Το ρήμα απαντά σύνθετο με διάφορες προθέσεις: *ἀμφιξέω*, *ἀνα-*, *ἀπο-*, *δια-*, *ἐπι-*, *κατα-*, *παρα-*, *περι-*, *ὑπο-* και τα αντίστοιχα ουσιαστικά *ἀναξοά*, *ἐπιξοά*, κλπ.

Είναι γνωστή η ύπαρξη εργαστηρίων σε όλα σχεδόν τα μεγάλα ιερά³⁸. Συνήθως ήταν σχετικά πρόχειρες κατασκευές κοντά στους υπό οικοδόμηση ναούς, που κατεδαφίζονταν μετά την περάτωση των έργων. Άλλοτε πάλι διετηρούντο ως αξιοθέατα, όπως το περίφημο εργαστήριο του Φειδία στην Ολυμπία³⁹, το οποίο στα χρόνια ακόμα του Πausanias⁴⁰ είχε λατρευτική χρήση. Αργότερα στη θέση του κτίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική, που εν μέρει το ενσωμάτωσε.

Για τη θέση του *εὐξοῖδεῖου* του Ηραίου μπορούν να διατυπωθούν πολλές υποθέσεις. Η μορφολογία του εδάφους (ομαλή κλίση μέχρι τον γειτονικό ναό) θα συνηγορούσε για την ταύτισή του με το λεγόμενο Βορειοδυτικό Κτήριο (VIII)⁴¹, όπως είχε ήδη προτείνει ο Thiersch⁴², όμως δεν υπάρχει επιβεβαίωση από επί τόπου ευρήματα.

³⁶ Βλ. IG IV² 1, 102 A, στ. 43-46 και 62-63.

³⁷ Για τις σημασίες του όρου *θυρώματα*, βλ. Hellmann, *Vocabulaire* 166-67.

³⁸ Για τα εργαστήρια των αρχαίων εργοταξίων παραμένει χρήσιμη η παλιά μελέτη του Thiersch, *Ergasteria* 1-19, ειδικά 13-14 για το Ηραῖον του Ἀργους. Για το θεωρούμενο εργαστήριο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, βλ. G. Roux, *L'architecture de l'Argolide au IVe et IIIe siècles avant J.-C.* («BEFAR» 999· Παρίσι 1961) 84 κ.εξ· πρβλ. Burford, *Temple* 58-59. Για το εργαστήριο της Θόλου των Δελφών, βλ. J. Bousquet, «L'atelier de la Tholos de Delphes», *BCH* 108 (1984) 199-206. Φυσικά υπήρχαν και άλλα εργαστήρια στους Δελφούς, γνωστά από τις επιγραφές. Για το εργαστήριο νοτίως του Παρθενώνος, βλ. πρόσφατα K. D. S. Lapatin, *Chryselephantine Statuary in the Ancient Mediterranean* (Οξφόρδη 2001) 69, σημ. 81, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Για την Ολυμπία, βλ. *Olympische Forschungen V· Olympische Forschungen XVIII*.

³⁹ Βλ. κυρίως *Olympische Forschungen V· Olympische Forschungen XVIII*.

⁴⁰ Πaus. 5.15.1.

⁴¹ Βλ. C. Waldstein et al., *The Argive Heraeum I* (Βοστώνη 1902) 134, πίν. IV-V.

⁴² Thiersch, *Ergasteria* 13-14.

δ. Οι Άνελατῆρες

Επιστρέφοντας στα σώματα αρχόντων θα εξετάσουμε τους αμάρτυρους μέχρι τώρα Άνελατῆρες (Άνελατῆρες). Πρόκειται για ουσιαστικό του ενεργούντος προσώπου, παράγωγο του ρήματος ἀνελάω-ἀνελαύνω⁴³. Το ίδιο ρήμα απαντά τόσο σε απλή μορφή (ἐλάω-ἐλαύνω), όσο και σύνθετο με όλες σχεδόν τις προθέσεις (περιέργως εκτός από την ἀνά) και με διάφορες σημασίες⁴⁴. Ορισμένοι τύποι της προστακτικής σε επιγραφές δωρικής διαλέκτου, όπως ἐλάτω, ποτελάτω, ἐπελάσθω (βλ. κατωτ.), οδήγησαν μερικούς γλωσσολόγους να υποθέσουν και ένα τύπο ενεστώτος χωρίς θεματικό φωνήεν, ἔλαμι⁴⁵. Ήδη σε πινακίδες της Γραμμικής Β Γραφής υπάρχει ο τύπος του τρίτου ενικού προσώπου αορίστου ή μέλλοντος *e-ra-se* με τη σημασία του οδηγώ (πρόβατα)⁴⁶. Αυτή είναι και η κύρια σημασία του απλού ρήματος, που παράλληλα σημαίνει (απ)ωθώ, διώκω, οδηγώ (επομένως ταξιδεύω με) άρμα, άλογο κλπ., σφυρηλατώ μετάλλα.

Το ουσιαστικό του ενεργούντος προσώπου, ἐλατήρ, σημαίνει κυρίως αυτόν που οδηγεί ζώα ή άρμα. Με την τελευταία σημασία απαντά και ως λατρευτικό επίθετο του Ποσειδώνος στην Αρκαδία⁴⁷, παράλληλα με το Ἐλάτης⁴⁸, που ήταν εν χρήσει στην Αττική. Ένα είδος πεπλατυσμένου ποπάνου ονομαζόταν επίσης ἐλατήρ ή ἔλατρον⁴⁹.

Αλλά ἐλατήρ⁵⁰ και κυρίως το επίθετος ἐλατήριος σημαίνει «αυτός που εκδιώκει, που απομακρύνει», ιδίως το κακό. Σε αρχαϊκή επιγραφή από τις γειτονικές προς το Άργος Κλεωνές, με κανονισμό θρησκευτικού περιεχομένου⁵¹, ο όρος ἐλατήριον ἀπόβαμ(μ)α έχει την έννοια του ύδατος καθαρμού. Με την ίδια σημασία το επίθετο απαντά και στον Αισχύλο⁵². Στη συνέχεια όμως η λέξη έλαβε τη σημασία του καθαρκτικού φαρμάκου για ιατρικούς σκοπούς⁵³.

⁴³ DELG, s.v. ἐλαύνω, όπου και το ουσιαστικό του ενεργούντος προσώπου σε απλή μορφή ἐλατήρ· πρβλ. E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en Indo-européen* (Παρίσι 1975) 40.

⁴⁴ DELG, s.v. ἐλαύνω.

⁴⁵ Βλ. [R. Kühner,] F. Blass, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache II* (Ανόβερο 1890-1892) 416· Bechtel, *Griechische Dialekte II* 404, 490.

⁴⁶ Βλ. M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (Καίμπριτζ 1973²) πινακίδα PY Cn4, σχόλια σελ. 566.

⁴⁷ P. Cartledge, «To Poseidon the Driver»: an Arkado-Lakonian Ram Dedication», στον συλλογικό τόμο: G. R. Tsetschladze, A. J. N. W. Prag, A. M. Snodgrass (επιμ.), *Periplus. Papers on Classical Art and Archaeology Presented to Sir John Boardman* (Λονδίνο 2000) 60-67· πρβλ. *BullEpigr* 2001, 218 (L. Dubois). Το ειδώλιο είναι του τέλους του 6^{ου} αι. π.Χ.

⁴⁸ Ήσυχ., λ. Ἐλάτης· ὁ Ποσειδών, ἐν Ἀθήναις.

⁴⁹ Ήσυχ., λ. ἐλατήρ, ἔλατρα· πρβλ. επιγραφή Μιλήτου, 5^{ου} αι. π.Χ. (Syll.³ 57).

⁵⁰ Βλ. IG XIV (add.) 968 α, στ. 1: νούσων παθέων τε ἐλατήρι (sc. Ἀσκληπιῶι).

⁵¹ IG IV 1607· LSCG 56.

⁵² Αἰσχ., *Χοηφόροι* 968: ὅταν ἀφ' ἐστίας μύσος πᾶν ἐλάση καθαρμοῖσιν ἀτᾶν ἐλατηρίοις.

⁵³ Ήσυχ., λ. ἐλατήριον· φάρμακον καθαρκτικόν· πρβλ. Ἱπποκράτ., *Ἐπιδημία* 5.7.5.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία του Πλουτάρχου, ότι στο Άργος αποκαλούσαν *έλασίους* όσους θεωρούσαν ότι είχαν την ιδιότητα να αποτρέπουν την επιληψία, για τους οποίους πίστευαν ότι ήταν απόγονοι της θυγατέρας του Αμφιαράου, Αλεξίδα⁵⁴.

Την έννοια του διώκτη των κακούργων και γενικά των ασεβών έχει το επίθετο του Διός, *Έλάστερος*, που απαντά σε επιγραφές της Πάρου⁵⁵. Το ίδιο ουσιαστικοποιημένο επίθετο φέρουν οι χθόνιοι δαίμονες, διώκτες των μιάρων κακούργων, στον ιερό νόμο από τον Σελινούντα που δημοσιεύθηκε το 1993 και αναζωπύρωσε τη συζήτηση για τη σημασία της λέξης *έλάστερος*⁵⁶. Σημαίνει κυρίως τον διώκτη και τιμωρό ηθικών παραπτωμάτων⁵⁷.

Αντίθετα, το γεγονός ότι οι δικοί μας *Άνελατήρες*, που έχουν και δύο γραμματείς, παραδίδουν χρήματα στο ιερό ταμείο, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για σώμα που διώκει παρανομούντες και επιβάλλει και εισπράττει πρόστιμα για διάφορες παραβάσεις. Δεν αποκλείεται αρχικά η δίωξη και η επιβολή προστίμων από τους *Άνελατήρες* να γινόταν για παραβάσεις θρησκευτικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα πράξεις ιεροσυλίας, διαφθοράς στο πλαίσιο των αγώνων κλπ. Όμως μια σειρά παραδειγμάτων χρήσεως του ρήματος *ελαύνω*, συνθέτου με διάφορες προθέσεις, με τη σημασία του διώκω και επιβάλλω χρηματικές κυρίως ποινές για πράξεις ή παραβάσεις όχι αυστηρά θρησκευτικού χαρακτήρα, δείχνει ότι οι δικαιοδοσίες των *Άνελατήρων* ήταν ευρύτερες.

Μια επιγραφή πιθανότατα από το ίδιο το Άργος⁵⁸, σχετική με τον θησαυρό της Αθηνάς, προβλέπει ότι όποιος αποδώσει ευθύνη στη βουλή και τους λοιπούς

⁵⁴ Πλούτ., *Ήθικά* 296E-F.

⁵⁵ Βλ. Ν. Μ. Κοντολέοντος, «Ζεύς Έλάστερος εν Πάρω», ΑΕ (1948-1949) 1-5 (με αναδημοσίευση δύο παλαιότερων επιγραφών συμπληρωμένων και δημοσίευση μιας τρίτης). Την ορθή ερμηνεία του επιθέτου *έλάστερος* έδωσε ο Σπ. Μαρινάτος, «Ζεύς έλάστερος», ΑΕ (1950-1951) 182-83. Δύο νέες επιγραφές από την Πάρο, του 525-500 π.Χ. και 475-450 π.Χ. αντίστοιχα, δημοσίευσε ο Ά. Π. Ματθαίου, «Τρεις επιγραφές Πάρου», *ΗΟΡΟΣ* 10-12 (1992-1998) 423-36, ειδικά 424-30, με εκτενή σχολιασμό της έννοιας του επιθέτου *έλάστερος*, καθώς και των περίπου συνωνύμων, αλλά άλλης ετυμολογίας (από το ρήμα *λανθάνω*), *άλάστωρ* και *άλάστορος*. Με την έννοια και την ετυμολογία των ίδιων λέξεων ασχολήθηκαν συστηματικά οι συγγραφείς της *Lex Sacra* (Jameson, Jordan, Kotansky, *Lex*) και ο Dubois («Inscription archaïque» «Loi»).

⁵⁶ Βλ. Jameson, Jordan, Kotansky, *Lex* 16, στ. 1, 9, 12· σχόλια κυρίως 55 κ.εξ. και 116-20· πρβλ. Dubois, «Inscription archaïque» 127-44, ειδικά 138-39, 142· του ίδιου, «Loi» 105-125, ειδικά 118-19 και σποράδην.

⁵⁷ Πρβλ. Αισχίν. 1.190: *τοὺς ἡσεβηκότας, καθάπερ ἐν ταῖς τραγωδίαις, Ποινὰς (= Ἑρινύας) ἐλαύνειν καὶ κολάζειν*· επίσης Εὐριπ., *Ίφιγένεια ἐν Ταύροις* 970-971: *ὅσαι δ' Ἑρινύων... ἡλάστρουν μ' αἶε*.

⁵⁸ IG IV 554· LSAG 169, αρ. 20 (περ. 480 π.Χ.;). Η επιγραφή, που βρίσκεται σήμερα στο Petit Palais του Παρισιού (πρώην Συλλογή Dutuit), λέγεται ότι αγοράστηκε στην Ερμιόνη. Το γεγονός αυτό, καθώς και ορισμένοι όροι κοινοί στην επιγραφή αυτή και σε χάλκινο ενεπίγραφο πίνακα από τους Αλιείς (*ποτελάτο, ποτελάσει*), οδήγησαν τον Μ. Jameson να αποδώσει την IG IV 554 στους Αλιείς, όπου ως γνωστόν κατέφυγαν Τιρύνθιοι και

άρχοντες, που πήραν απόφαση να χρησιμοποιηθούν τα χρήματα της θεάς πιθανώς για πολεμικές ανάγκες, αυτός να καταδικασθεί σε εξορία, τα υπάρχοντά του να δημευθούν και να καθιερωθούν στη θεά και η βουλή που θα είναι τότε να ασκήσει τη δίωξη (*ἡ δὲ βολὰ ποτελάτο*).

Ο τύπος *ποτελάσει* του ίδιου ρήματος *ποτελάω* (προσελαύνω) απαντά δύο φορές σε χάλκινη επιγραφή από τους Αλιείς, με τη σημασία του «επιβάλλω πρόστιμο»⁵⁹.

Στις αρκετά αρχαιότερες αλλά αποσπασματικές επιγραφές της Τίρυνθος υπάρχει η έκφραση *ἡ ἐπιγνώμων ἐπελ[ά]στο τὸν ὄρλον*, με την ίδια έννοια⁶⁰.

Στους πίνακες της Ηράκλειας (της Λουκανίας) έχουμε την ανάλογη έκφραση (*τὼς πολιανόμως*) *ἐπελάσθω τὰ ἐπιζάμια*, με την έννοια επίσης της επιβολής προστίμου⁶¹.

Τέλος, μια οικοδομική επιγραφή από τη γειτονική στο Άργος Τεγέα⁶², προβλέπει ότι δεν θα μπορούν να αναλάβουν το ίδιο έργο από κοινού περισσότεροι από δύο εργολάβοι: *εἰ δὲ μὴ, ὀφλέτω ἕκαστος πεντήκοντα δαρχμάς, ἐπελασάσθων δὲ οἱ ἀλιασταί*.

Παρά τις ελαφρές εννοιολογικές αποχρώσεις των διαφόρων συνθέτων του ρήματος *ἐλάω-ἐλαύνω* (*ποτελάω, ἐπελάω, *ἀνελάω*), είναι σαφές ότι στα συγκεκριμένα παραδείγματα πρέπει η έννοια να είναι σχεδόν ταυτόσημη: «διώκω, επιβάλλω ποινή ή πρόστιμο». Ανάλογα πρέπει να ήταν και τα καθήκοντα του ενεργούντος προσώπου, των Ἀνελατήρων.

Ε. ΟΙ *Ἡδοτοῖρες*

Πρόκειται για αμάρτυρη επίσης αρχή. Δυστυχώς από τα σωζόμενα κείμενά μας δεν προκύπτει ποια ήταν ακριβώς τα καθήκοντά τους. Επειδή γίνεται συχνά μνηία κατασχέσεων περιουσιών και πωλήσεων των υπαρχόντων διαφόρων πολιτικών μάλλον καταδίκων, υπέθεσα αρχικά μια πιθανή ετυμολογική συσχέτιση των

χρησιμοποιούσαν το αργειακό αλφάβητο· βλ. Jameson, «Treasury» 67-75. Αυτή όμως η απόδοση αμφισβητήθηκε με ισχυρά επιχειρήματα από τον H. Brandt, «IG IV, 554: Aus Argos oder Halieis?», *Chiron* 22 (1992) 83-90. Τα νέα κείμενα του Άργους έδωσαν στοιχεία, που δείχνουν σχεδόν με βεβαιότητα ότι η επιγραφή του Petit Palais προέρχεται από το Άργος.

⁵⁹ Jameson, «Treasury» 73.

⁶⁰ Βλ. Βερδελη, Jameson, Παπαχριστοδούλου, «Ἀρχαῖκα ἐπιγραφαί» 150-205, ειδικά 174 και 176 (απ. 7)· SEG 30 (1980) 380.

⁶¹ IG XIV 645 I, στ. 127· πρβλ. A. Uguzzoni, F. Ghinatti, *Le Tavole Greche di Eraclea* (Ρώμη 1968) 54, 66.

⁶² IG V (2), 6, στ. 23 (4^{ος} αι. π.Χ.)· πρβλ. Dubois, *Recherches* II 47: «... une amende de 50 drachmes qu'infligeront les Hélistes».

Ἡδοτῆρων με το ρήμα ὀδάω και ὀδέω, «πωλώ»⁶³. Σε μια τέτοια περίπτωση οι Ἡδοτῆρες του Ἀργους θα ήταν ἀντίστοιχοι των Αθηναίων Πωλητῶν⁶⁴.

Ὅμως ἕνας τέτοιος ετυμολογικός συσχετισμός προσκρούει σε γλωσσολογικά ἐμπόδια⁶⁵.

Ο τύπος ἡδοτῆρες (ὀδωτῆρες) πρέπει ἐπομένως να εἶναι ουσιαστικό του ενεργούντος προσώπου, που παράγεται ἀπό το ρήμα ὀδώ, «οδηγώ, θέτω στον σωστό δρόμο»⁶⁶.

Ὡς προς τη σημασία, θα πρέπει μάλλον να τον συνδέσουμε με τα πολεμικά γεγονότα που αναφέρονται στα κείμενα και να υποθέσουμε, ὅτι οι Ἡδοτῆρες ἦταν αξιωματοῦχοι υπεύθυνοι για τις χερσαίες οδούς και το δίκτυο ἐπικοινωνίας του Ἀργους με τις πολυάριθμες κώμες του.

Συγγενεῖς ὅροι εἶναι οι ὀδοῦρης, ὀδουρός, ὀδοφύλαξ και κυρίως ὀδοποῖός, το σώμα των οποίων στην Αθήνα κατά τον Αισχίνην (57.27): σχεδὸν τὴν ὅλην διοίκησιν εἶχον τῆς πόλεως.

Ενδεχομένως οι Ὀδωτῆρες του Ἀργους να ἦταν οι υπεύθυνοι για τη συντήρηση σε καλή κατάσταση του οδικού δικτύου και για την πρόνοια της ασφαλούς διακίνησης προσώπων και προϊόντων.

στ. Οι Σπονδοδίκαι

Πρόκειται για ἀμάρτυρη μέχρι τώρα ἀρχή, ἀλλά με σαφή ετυμολογία. Οι Σπονδοδίκαι θα ἦταν ἕνα σώμα ἀρχόντων υπεύθυνο για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για τη σύναψη ειρήνης (σπονδῶν).

Οι πηγές ἀναφέρουν ἀνάλογα σώματα σε ἄλλες πόλεις: Στη Σπάρτη μαρτυροῦνται οι Διαλλακταί, 10 κατά τον Αριστοτέλη⁶⁷ ἢ 15 κατά τον Ξενοφῶντα⁶⁸, που το 403 π.Χ. εἶχαν σταλεί στην Αθήνα για να διαπραγματευθῶν μαζί με τον Παυσανία την ειρήνη και να ἐπιτύχουν τη συμφιλίωση (διαλύσεις) μεταξύ των ἀντιμαχομένων μερών.

Ο Ησύχιος παραδίδει τον ὄρο Συναλλακταί, που ἀπαντά και σε μια ἐπιγραφή των Δικαιοπολιτῶν της Μακεδονίας, η οποία παρουσιάσθηκε πρόσφατα⁶⁹.

⁶³ Βλ. π.χ. τις γλώσσες του Ησύχιου: ὀδεῖν· πωλεῖν, ὄδησον· πώλησον, ὀδησαι· ἀποδόσθαι κλπ.· πρβλ. LSJ, s.v. ὀδάω.

⁶⁴ Για τους Αθηναίους Πωλητάς, βλ. κυρίως G. V. Lalonde, M. K. Langdon, M. B. Walbank, *Inscriptions: Horoi, Poletai Records, Leases of Public Lands* («The Athenian Agora» XIX· Πρίνστον 1991) 67-69· Fröhlich, *Cités* 307, 327. Πωλητάς εἶχαμε ἐπίσης και στην Αλικαρνασσό (Fröhlich, *Cités* 142, 260), ἐνῶ στους Δελφούς μαρτυροῦνται τοὶ πωλητῆρες τῶν δεκατῶν (Syll.³ 241, στ. 195, 4^{ος} αἰ. π.Χ.).

⁶⁵ Το ρήμα ὀδάω θα ἔδινε στην ἀργολική διάλεκτο τον τύπο *ὀδατήρ (πρβλ. κυβερνατήρ).

⁶⁶ Πρβλ. ὀρθόω > ὀρθωτῆρ στον Πίνδαρο (Πυθιον. 1.56), ἀλλά και το ἐπίθετο ὀδωτός, «οδεύσιμος, αὐτός που μπορεί κανεῖς να τον διαβείς» (LSJ λ.).

⁶⁷ Ἀριστ., Ἀθην. Πολ. 38.4.

⁶⁸ Ξενοφ., Ἑλλην. 2.4.38.

⁶⁹ Βλ. Ε. Βουτυρά, Κ. Σισμανίδη, «Δικαιοπολιτῶν συναλλαγαί (364/3 π.Χ.)», *Πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Μακεδονία* (υπό ἐκτύπωση).

Τέλος, ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς⁷⁰ αναφέρεται στον αρχαίο θεσμό των *Εἰρηνοδικῶν* (Fetiales) της Ρώμης, που ιδρύθηκε κατά την παράδοση από τον βασιλέα Νουμά. Μεταξύ των καθηκόντων τους ήταν οι διαπραγματεύσεις για την αποφυγή πολέμου, τη σύναψη ειρήνης και γενικά την τήρηση των ιερών κανόνων και της νομιμότητας στις διακρατικές σχέσεις.

Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς ιδρύθηκε ο θεσμός των *Σπονδοδικῶν* στο Άργος. Ο Θουκυδίδης αναφέρει⁷¹, ότι το 418 π.Χ. ένας από τους 5 στρατηγούς του Άργους, ο Θράσυλλος, πήρε την πρωτοβουλία, συνοδευόμενος από τον πρόξενο των Λακεδαιμονίων στο Άργος, να κάνει διαπραγματεύσεις με τον βασιλέα της Σπάρτης Άγιν για σύναψη ειρήνης. Εξ αιτίας αυτής της πρωτοβουλίας του κατηγορήθηκε από τους Αργείους για προδοσία και παρ' ολίγο να λιθοβοληθεί. Η περιουσία του όμως δημεύθηκε. Ίσως ακόμη τότε δεν είχε συσταθεί το ειδικό αυτό σώμα των *Σπονδοδικῶν* και δεν αποκλείεται αφορμή της συστάσεώς του να υπήρξε αυτό το επεισόδιο.

Δεν είναι γνωστό πόσο διήρκεσε ο θεσμός. Πάντως, ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς αναφέρει⁷², ότι στην εποχή του (1^{ος} αι. π.Χ.) δεν υπήρχε στην Ελλάδα θεσμός ανάλογος με τους *Εἰρηνοδίκας* της Ρώμης.

ζ. Οι Κριθοχύται

Πρόκειται για επίσης αμάρτυρη αρχή. Η λέξη θυμίζει το ουσιαστικό *αἰ οὐλοχύται*, που σήμαινε τις κριθές με τις οποίες έρραιναν τα ζώα πριν τη θυσία⁷³. Υπήρχε μάλιστα και ειδικό αγγείο για αυτόν τον σκοπό, το *οὐλοχόϊον*⁷⁴, ενώ το σχετικό ρήμα ήταν *οὐλοχυτέομαι*⁷⁵.

Οι Κριθοχύται του Άργους ήταν σώμα 4 αρχόντων, ενός από κάθε φυλή, που καταθέτουν χρήματα στο ιερό ταμείο, μαζί με μια άλλη άγνωστη αρχή που ονομάζεται *ταῖ ἀρτυῖναι τῷ ἡγεμαστικῷ*⁷⁶. Δεν είναι σαφές εάν τα χρήματα τα εισέπραξαν από κάπου και τα καταθέτουν στο ιερό ταμείο ή αν πρόκειται για επιστροφή κάποιου είδους δανείου που είχαν κάνει από το ιερό ταμείο. Πάντως, ενώ για τις αναλήψεις χρημάτων τα κείμενά μας χρησιμοποιούν τα ρήματα *ἔλουν*, *ἔλοντο* ή *έμετρέησαντο*, «δανείσθηκαν», για τις επιστροφές χρησιμοποιούν αντίστοιχα τους όρους *ἀπέδον* ή *ἀπένικον*, ενώ εδώ έχουμε το ρήμα *κατέθεν*.

⁷⁰ Διον. Άλικ., Ρωμ. άρχ. 2.72.1-7.

⁷¹ Θουκ. 5.59.5· 60.1· 60.5-6.

⁷² Διον. Άλικ., Ρωμ. άρχ. 2.72.3.

⁷³ Βλ. χαρακτηριστικά Στράτων ο Κωμικός (3^{ος} αι. π.Χ.) 1.34: τὰς οὐλοχύτας φέρε δεῦρο. -τοῦτο δ' ἐστὶ τίς· κριθαί· πρβλ. Ἡρόδ. 1.160: οὐλαὶ κριθῶν.

⁷⁴ Ἡσύχ. λ. οὐλοχόϊον· ἀγγεῖον εἰς δ' αἱ οὐλαὶ ἐμβάλλονται πρὸς ἀπαρχὰς τῶν θυσιῶν.

⁷⁵ Θεόφραστος, παρὰ Πορφυρίῳ, Περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων 2.6.

⁷⁶ Το σχετικό απόσπασμα του κειμένου έχει ως εξής: Τάργυριον· ἡὸ ἔλουν· κατέθεν· τάρτυναι· τῷ ἡγεμαστικῷ ἡδ-α· Δαμόνικος· ἔγραφε· καὶ τοὶ κριθοχύται (4 ονόματα).

Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να ήταν οι *Κριθοχύται* αυτοί που έκαναν την τελετουργία εξαγνισμού των θυμάτων, για την οποία δεν θα χρειαζόνταν ιδιαίτερα χρήματα.

Ένα παρόμοιο σύνθετο, ο *έλαιοχύτης*, σημαίνει τον *φαρμακέα*, «φαρμακοποιό», αλλά και τον υπηρέτη που έδινε το λάδι στο γυμνάσιο. Υπάρχει και το σχετικό ρήμα *έλαιοχυτέω*⁷⁷.

Στη Γραμμική Β Γραφή υπάρχει αντίστοιχα ο όρος *si-to-ko-wo*, που αν μεταγραφεί **σιτοκόφος*, σημαίνει «αυτός που μοιράζει σιτηρά»⁷⁸.

Μήπως λοιπόν και οι δικοί μας *Κριθοχύται* είχαν καθήκον να μοιράζουν κριθάρι (ή γενικότερα σιτηρά) για τα δημόσια γεύματα κατά τις πανηγύρεις⁷⁹; Ή μήπως ήταν οι τροφοδότες του στρατού⁸⁰;

Ενδεχομένως η αρχή των *Κριθοχυτών* να συνδέεται με μια άλλη, αμάρτυρη μέχρι τώρα στο Άργος, αρχή των *Σιτοπομπών*⁸¹. Αυτοί οι *Σιτοπονποί* (*sic*), που επιστρέφουν επίσης χρήματα στο ιερό ταμείο, πρέπει να ήταν οι υπεύθυνοι για την τροφοδοσία της πόλεως ή του στρατού με τρόφιμα, κυρίως σιτηρά, την διανομή των οποίων θα έκαναν οι *Κριθοχύται*.

Ενδιαφέρουσες, αν και έμμεσα σχετικές, είναι και δύο πληροφορίες του Πλουτάρχου. Αναφέρει ότι οι Αργείοι έδιναν κριθάς στον ιερέα του Απόλλωνος και σε αντάλλαγμα έπαιρναν μερίδα από το κρέας του θυσιαζόμενου μετά από πένθος ζώου, το οποίο έψηναν και το αποκαλούσαν *ἔγκνισμα*⁸².

Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει⁸³, ότι παλιά οι περισσότεροι από τους Έλληνες πρόσφεραν κριθές για τις θυσίες και ότι στους Οπουντίους τόν... *ἐπὶ τῶν θυσιῶν ἄρχοντα καὶ ταύτας κομιζόμενον τὰς ἀπαρχὰς «κριθολόγον» ὠνόμαζον*.

⁷⁷ Βλ. *LSJ* (τα σχετικά λήμματα).

⁷⁸ Μια άλλη πιθανή μεταγραφή θα ήταν **σιτοκόφων*, «αυτός που έχει την ευθύνη, ο επόπτης των σιτηρών». Πάντως οι πινακίδες κάνουν συχνά λόγο για διανομή σιτηρών για διάφορους σκοπούς, όπως για παράδειγμα η πινακίδα της Πύλου PY Fn 79, 10 που αναφέρει διανομή κριθής σε *ze-u-ke-u-si* (= **ζεευῆσι*) και *i-ro-ro-qo-i* (= *ἵπποφορβοῖσι*).

⁷⁹ Βλ. π.χ. Ἀθήν., *Δειπν.* 8.365d· 11.483c· Παρθένιος Νικαίας, Ἐρωτ. Παθήμ. 13 (*Περὶ Ἀρπαλύκης*): βλ. J. U. Powell, *Collectanea alexandrina: reliquiae minores poetarum graecorum aetatis ptolemaicae, 323-146 A.C., epicorum, elegiacorum, lyricorum, ethicorum* (Οξφόρδη 1925) Euphorion, απ. 26.

⁸⁰ Για τη διατροφή από το δημόσιο χιλίων λογάδων, βλ. Διόδ. Σικ. 12.75.7.

⁸¹ Η αρχή αυτή μνημονεύεται μια μόνο φορά στα κείμενα των πινάκων του Άργους που καθαρίστηκαν μέχρι τώρα. Ο όρος *σ(ε)ιτο[πο]μπός* απαντά σε επιγραφή των αρχών του 3^{ου} αι. μ.Χ. από την Έφεσο: βλ. Österreichisches Archäologisches Institut (εκδ.), *Forschungen in Ephesos III* (Βιέννη 1923) 106, αρ. 16, στ. 2: *πρεσβ[ευτης] καὶ σειτο[πο]μπός ἀπ[ὸ] τῆς Αἰ]γύπτου*. Το ουσιαστικό *σιτοπομπ(ε)ία*, «μεταφορά τροφίμων και ειδικότερα σιτηρών», είναι σύννηθες.

⁸² Πλούτ., Ἠθικά 296F-297A [*Αἷτια ἑλλην.* 24].

⁸³ Πλούτ., Ἠθικά 292B-C [*Αἷτια ἑλλην.* 6].

Μετά τις αμάρτυρες αρχές, ας δούμε τώρα μερικές άλλες, νέες επίσης λέξεις:

η. Η ἐπεχφορά τᾶν δεκατᾶν

Στα κείμενα γίνεται συχνά λόγος για χρήματα που κατατίθενται στο ιερό ως δεκάτα *Ἡέρας*. Ορισμένες φορές προσδιορίζεται ότι πρόκειται για δεκάταν ἀπὸ τὸ πολέμο. Ἄλλοτε πάλι αναφέρεται, ότι κατέθεσαν δεκάτας πὰρ φρατρᾶν. Το τελευταίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί αποτελεί μια επί πλέον ένδειξη, ότι ιερές και δημόσιες γαίες είχαν διανεμηθεί και στις αργειακές φράτρες προς εκμετάλλευση και εκείνες απέδιδαν ένα ενοίκιο, που τα κείμενα το αναφέρουν ως δωτίνα, ενώ παράλληλα κατέθεταν και την δεκάτη στη θεά⁸⁴.

Σε μια περίπτωση ο Πίνακας γράφει: *Τοῖαρομνάμονες... κατέθεν... τὰν ἐπεχφορὰν τᾶν δεκατᾶν*. Η λέξη *ἐπεχφορά* (*ἐπεκφορά*) είναι αμάρτυρη⁸⁵. Είναι ήδη γνωστοί οι όροι τὰ ἔκφορα, που σημαίνει «αυτά που παράγει η γη»⁸⁶, και τὸ ἔκφοριον, τὰ ἔκφορια, που εκτός από την παραπάνω έννοια, σημαίνει κυρίως «το έσοδο από την παραγωγή της γης», το οποίο συχνά πληρωνόταν σε είδος⁸⁷. Υπήρχαν μάλιστα και ειδικοί εισπράκτορες του ἔκφοριου, οι λεγόμενοι ἔκφοριασταί⁸⁸.

⁸⁴ Για το θέμα της διακλήρωσης και καθιέρωσης γαιών της αργειακής χώρας, μετά τις κατακτήσεις και την επέκταση του Ἄργους, κυρίως στον 5^ο αι. π.Χ., βλ. Kritzas, «Aspects» 231-40· πρβλ. M. Piérart, «L'attitude d'Argos à l'égard des autres cités d'Argolide», στον συλλογικό τόμο: M. H. Hansen (επιμ.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community. Acts of the Copenhagen Polis Centre 4* (Κοπεγχάγη 1997) 321-51, ειδικά 332 κ.εξ.

⁸⁵ Στα κείμενά μας είναι συνήθης η πλεονασματική δάσυνση, ιδίως σε λέξεις οι οποίες έχουν και κάποιο άλλο δασύ σύμφωνο. Η λ. *ἐπεκφορά* με τη σημασία της προφοράς λόγου (pronuntiatio) υπάρχει στον *Thesaurus Graecae Linguae* του Etienne με την ένδειξη «Budé ex Gaza», που σημαίνει πιθανότατα «G. Budé από την Γραμματική ελληνική του Θεοδώρου Γαζή (1370-1475)».

⁸⁶ Βλ. κυρίως Ἀντιφ., *Σοφιστής* 60.

⁸⁷ Με την έννοια του προϊόντος της γης, βλ. Ἡρόδ. 4.198. Με την έννοια της προσόδου από τα προϊόντα της γης, που πλήρωναν οι καλλιεργητές, ο όρος ἔκφοριον, -ια απαντά συχνά σε παπυρικά κείμενα, αλλά και σε επιγραφές, όπως για παράδειγμα το ἔδικτον Ἰουλίου Δημητρίου, στρατηγού Οάσεως Θηβαΐδος, του 1^{ου} αι. μ.Χ.: OGIS 669, στ. 30: *περὶ ὧν ἔκφορια κατεκρίθη* και στ. 32: *ἐκφορία ἀπαιτεῖσθαι τῶν ιδίων ἐδαφῶν*. Επίσης η δωρεά του Γ. Ἰουλίου Δημοσθένους από τα Οινόανδα, του 125-126 μ.Χ.: SEG 38 (1988) 1462, στ. 29: *Ὅταν δὲ τὰ χωρία ἀποτάξωμεν ἢ ἐγὼ ἢ οἱ κληρονόμοι μου, τότε ὁ εἰκοσάπρωτος (= ἄρχων)... καὶ τὸ ἐκ[φ]όριον αὐτῶν εἰσπράξει καὶ ἐκδανείσει*. Για το είδος αυτό της προσόδου, βλ. γενικά H. Francotte, *Les finances des cités grecques* (Λιέγη, Παρίσι 1909) 53, 71-72· L. Migeotte, «Taxation directe en Grèce ancienne», στον συλλογικό τόμο: G. Thür, Fr. J. Fernandez Nieto (επιμ.), *Symposion 1999, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte* («Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte» 14· Κολωνία 2003) 297-313, ειδικά 312.

⁸⁸ Βλ. π.χ. IGR III 576 (Λυκία, 2^{ος} αι. μ.Χ.).

Ο κλασικός όμως ορισμός για την έννοια της λέξης *ἐκφόριον* δίνεται από τον Ψευδο-Αριστοτέλη⁸⁹: *αὐτῶν δὲ τούτων (sc. τῶν προσόδων) πρώτη μὲν καὶ κρατίστη ἢ ἀπὸ τῆς γῆς· αὕτη δ' ἐστὶν ἣν ἡ μὲν ἐκφόριον οἱ δὲ δεκάτην προσαγορεύουσιν.*

Επομένως οι όροι *ἐκφόριον* και *δεκάτη* είναι περίπου ταυτόσημοι. Αν οι όροι *ἐπεχφορά* και *ἐκφόριον* είναι επίσης ταυτόσημοι, τότε η έκφραση των κειμένων μας *ἐπεχφορὰ τᾶν δεκατᾶν* είναι μάλλον πλεονασμός, που σημαίνει «τα έσοδα από τις δεκάτες».

Ας σημειωθεί τέλος, ότι το ρήμα *ἐπεκφέρειν* σε παπυρικά κείμενα έχει την έννοια «κινώ διαδικασία για την εφαρμογή όρων συμβολαίου»⁹⁰.

Θ. Η *ἡαιρεσία* (*αἵρεσία*)

Η αμάρτυρη αυτή λέξη απαντά ως παρασύνθετη: *ἀπροαιρεσία*, *ἀρχαιρεσία*, *τιμαιρεσία*. Η ύπαρξη του θηλυκού άρθρου αποκλείει να έχουμε πληθυντικό του ουδετέρου, τὰ *αἵρέσια*, που στις επιγραφές της Δήλου σημαίνει τις εισφορές που πλήρωναν κατά την εκφόρτωση των πλοίων. Στην απλή της μορφή η λ. *ἡαιρεσία* (με το σύμβολο του δασέος κλειστό Θ να δηλώνει το μεταξύ δύο φωνηέντων σίγμα) απαντά στα κείμενά μας όταν γίνεται λόγος για ανάληψη χρημάτων από τα θησαυροφυλάκια του ιερού, δηλαδή τις λίθινες θήκες που αποκαλούνται *πέτροι*. Η συνήθης έκφραση είναι: *Οἱ (τάδε ἄρχοντες) ἤελον (ἢ ἤελοντο) ἐκ τοῦ πέτρου* (τόσο ποσόν). Στη συνέχεια αναγράφονται τα ονόματα όσων ήταν παρόντες *ἐπὶ τᾷ ἡαιρεσίᾳ*. Πρόκειται συνεπώς για ουσιαστικό από το ρήμα *αἵρέω*, που αποτελεί τεχνικό όρο και σημαίνει την ανάληψη χρημάτων.

Ι. *Ζαμιαῖον*

Όταν κατατίθενται χρήματα στο ταμείο, χρησιμοποιούνται τα ρήματα *καθεῖν* ή *κατέθεν* *ἐνς τὸν πέτρον*. Η *ἀρτύνα τῶν θυρωμάτων* που προαναφέραμε πάντοτε αναλαμβάνει χρήματα από το ταμείο. Σε μια περίπτωση όμως καταθέτει ένα ποσόν ως *ζαμιαῖον παρ' Ἀρίστιος*.

Το ρήμα *ζαμιόω-ζημιόω* σημαίνει ως γνωστόν «επιβάλλω ποινή» (κυρίως χρηματική). Ήδη στις αρχαϊκές επιγραφές της Τίρυνθος έχουμε τον όρο *ζαμία* με

⁸⁹ Οἰκονομ. 1345b 33.

⁹⁰ Βλ. *P.Eleph. 1* (συμβόλαιο γάμου του 4^{ου} αι. π.Χ.), στ. 14-16: *Ἡ δὲ συγγραφὴ ἥδε κυρία ἔστω... ὅπου ἂν ἐπεγφέρῃ Ἡρακλείδης κατὰ Δημητρίας ἢ Δημητρία τε καὶ τοὶ μετὰ Δημητρίας πράσσοντες ἐπεγφέρωσιν κατὰ Ἡρακλείδου...* (O. Rubensohn [εκδ.], *Elephantine-Papyri* [«Ägyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin: Griechische Urkunden» Sonderheft· Βερολίνο 1907] αρ. 1, σχόλια στις σελ. 21-22).

την έννοια της χρηματικής ποινής, του προστίμου⁹¹. Το ίδιο ρήμα, εν αναφορά προς το Άργος, απαντά και σε χωρίο του Αριστοτέλη⁹².

Το αμάρτυρο μέχρι τώρα παράγωγο επίθετο ζαμιαῖον, με εννοούμενο ουσιαστικό το ἀργύριον, σημαίνει «το προερχόμενο από το πρόστιμο χρηματικό ποσό». Το ζαμιαῖον (ἀργύριον) εισπράχθηκε από τον εργολάβο ή προμηθευτή υλικών Ἄριστιν και κατατέθηκε, όπως γινόταν συνήθως, στο ιερό ταμείο.

Κάπως ανάλογο είναι το επίθετο ποινᾶιον, από το ουσιαστικό ποινή. Όμως η λ. ποινή, στα παλαιότερα ιδίως χρόνια, σήμαινε και την ανταμοιβή, είχε δηλαδή καλή έννοια. Έτσι και το επίθετο ποινᾶιον, σε αναθηματική επιγραφή του 5^{ου} αι. π.Χ. από το ιερό του Ποσειδώνος στην Ισθμία, ερμηνεύεται ως σημαίνον το «ευχαριστήριο δώρο»⁹³. Σε μεταγενέστερη εποχή όμως το επίθετο ποινᾶιος έχει συνήθως τη σημασία του τιμωρού, του εκδικητή, όπως ποινᾶιος κῆρ, ποινᾶιον βέλος κλπ.⁹⁴. Αντίθετα, ενώ η λ. τιμή έχει και τη σημασία της ποινής, τιμωρίας, το επίθετο τιμαῖος σημαίνει «ο λίαν τιμώμενος».

ια. *Ἡαφέθλιμον (ἀργύριον)*

Ένα σώμα αρχόντων, πιθανότατα ένα είδος επιμελητείας της περιουσίας του ιερού ήταν η Ἐπιγνώμα, αποτελούμενη από 8 Συνεπιγνώμονες, 2 από κάθε φυλή, και 1 γραμματέα. Όταν η Ἐπιγνώμα παραδίδει χρήματα στο ταμείο, συχνά προσδιορίζεται η προέλευση αλλά και ο προορισμός αυτών των χρημάτων, όπως για παράδειγμα *Ἡαφέθλοθέταις* (τόσο ποσόν). Κατά κανόνα το ποσόν που προέρχεται από την πώληση των δερμάτων των θυσιαζομένων ζώων χαρακτηρίζεται ως *Ἡαφέθλιμον*, δηλαδή ως προοριζόμενο να διατεθεί για τους αγώνες γενικά ή για τα βραβεία των αγώνων (*Ἡάφεθλα*, ἄθλα).

Σε μιαν αδημοσίευτη επιγραφή της ίδιας εποχής και με οικονομικό επίσης περιεχόμενο υπάρχει η εγγραφή: *Δερμάτων, καταθύσιμον ἑνός πενταφετερίδα* (ποσόν). Και στις δύο περιπτώσεις το ουσιαστικό που υπονοείται είναι το ἀργύριον, που στη δεύτερη περίπτωση προοριζόταν για τις θυσίες κατά τα μεγάλα Ἑραῖα. Άλλωστε οι θυσίες και οι αγώνες κατά τις πανηγύρεις ήταν πράγματα αλληλένδετα.

⁹¹ Βερδελή, Jameson, Παπαχριστοδούλου, «Ἀρχαῖκα ἐπιγραφαί» 174, 176. Με την ίδια έννοια και στην αρχαϊκή επιγραφή από τέμενος παρά την ιερά κρήνη της Κορίνθου: βλ. Β. D. Meritt, *Greek Inscriptions 1896-1927* («Corinth» VIII.1· Κάιμπριτζ Μασσ. 1931) αρ. 22 (= LSAG 132, αρ. 37). Για πρόστιμα γενικώς, βλ. L. Robert, *Monnaies antiques en Troade* (Γενεύη, Παρίσι 1966) 30-36.

⁹² Ἀριστ., Ῥητορ. 1375a: *Καὶ δι' ὃ (sc. ἔγκλημα) ἂν ζητηθῇ καὶ εὐρεθῇ τὰ κωλύοντα καὶ ζημιούντα, οἷον ἐν Ἀργεὶ ζημιούται δι' ὃν ἂν νόμος τεθῇ καὶ δι' οὗς τὸ δεσμωτήριον ὠκοδομήθη*, «... στο Άργος τιμωρεῖται αυτός εξ αιτίας του οποίου θεσπίζεται ένας νόμος και αυτοί για τους οποίους κτίσθηκε μια φυλακή».

⁹³ Βλ. O. Broneer, «Excavations at Isthmia. Fourth campaign, 1957-1958», *Hesperia* 28 (1959) 298-343, ειδικά 323, εικ. 4, πίν. 73a· πρβλ. J. Bousquet, «Sur une inscription de l'Isthme», *BCH* 84 (1960) 317-18, ειδικά 317 (= SEG 18 [1978] 141)· W. Peek, «Archaische Epigramme», *ZPE* 23 (1976) 78-79· CEG 1 356.

⁹⁴ Βλ. LSJ, s.v.

Ως γνωστόν τα βραβεία των Ηραίων, που στη συγκεκριμένη εποχή ονομάζονταν ακόμα Έκατόμβουα, ήταν χάλκινα όπλα και σκεύη, η κατασκευή των οποίων απαιτούσε ένα σεβαστό ποσόν.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα διαθέσεως χρημάτων από δέρματα για τους αγώνες. Για παράδειγμα, σε απολογισμό των ιεροποιών της Δήλου των μέσων του 3^{ου} αι. π.Χ. έχουμε την εγγραφή⁹⁵: *Εἰς ἄθλα καὶ τοὺς λαμπαδιστὰς ἐλάβομεν παρὰ ταμίου δραχμὰς :Η: καὶ ἡμεῖς ἔδομεν ἐκ τῆς βύρσης τοῦ βοδὸς τοῦ εἰς τὰ Ἀπολλώνια, τιμὴ :ΔΔΙΙ.*

Σε άλλους απολογισμούς, επίσης από τη Δήλο⁹⁶, υπάρχει ο εξής τύπος εγγραφής: *Ἐλάβομεν δὲ καὶ παρὰ τῶν ταμιῶν εἰς ἄθλα (50 δρχ.) ταύτας κατηθλήσαμεν μετὰ τοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ γυμνασιάρχου. Το ρήμα καταθλέω εδώ έχει τη σημασία «εξοδεύω για τους αγώνες».*

Το ίδιο ρήμα θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν κατά τον απολογισμό τους οι δικοί μας *Ἡαφέθλοθέται*, που έλαβαν το *Ἡαφέθλιμον ἀργύριον*.

Από τον μεγάλο αριθμό των αμάρτυρων κύριων ονομάτων, που πλουτίζουν σημαντικά την ανθρωπωνυμία και την προσωπογραφία της Αργολίδος, θα περιορισθώ σε μερικά μόνο παραδείγματα⁹⁷.

ιβ. Ἄνικας

Ανήκει στην κατηγορία των συνθέτων ονομάτων, των οποίων το β' συνθετικό έχει συντμηθεί και έχει λάβει το επίθημα -ις, όπως για παράδειγμα *Θέο-γν-ις*, *Ἄρι-μν-ις*, *Πόλυ-μν-ις* κλπ.

Με βάση παραδείγματα όπως το *Ἐξ-ακ-ις* (από το *Ἐξ-ακέστας*) μπορούμε να συμπεράνουμε σχεδόν με βεβαιότητα, ότι το *Ἄ-νικ-ις* είναι υποκοριστικό του *Ἀνίκατος*. Ένα άλλο υποκοριστικό, *Ἀννίκης*, απαντά στη Χίο τον 5^ο αι. π.Χ., και με τον τύπο *Ἀννίκας* 4 παραδείγματα στη Μακεδονία, καθώς και ένα του θηλυκού *Ἀννίκα*⁹⁸.

ιγ. Ἐφόρτιχος

Αμάρτυρο μέχρι τώρα μεταξύ των ονομάτων από το *έορτή*, *έορτις*, όπως τα παλαιά *Έορτιος* και *Έορταῖος* και τα μεταγενέστερα *Έορτη*, *Έορτος*, *Έορτάσιος*, *Έορτυλίζ*⁹⁹.

⁹⁵ IG XI 2, 203 A, στ. 64 (190-180 π.Χ.).

⁹⁶ Βλ. π.χ. *I.Délos* 440 A, στ. 54· πρβλ. αυτ., 316, στ. 114 (231 π.Χ.), 372 A, στ. 116-117 (200 π.Χ.), κλπ.

⁹⁷ Μια άλλη σειρά αμάρτυρων ή σπάνιων ονομάτων παρουσιάστηκε από τον υπογράφωντα: βλ. Kritzas, «Noms».

⁹⁸ Βλ. *DGE* αρ. 688 C, στ. 11 (Χίος) και *LGPN* IV s.v. (Μακεδονία). Για την κατηγορία ονομάτων σχετικών με το νικήσαι, νικητός, βλ. Bechtel, *HPN* 330. Για το υποκοριστικό *Ἀννίκας*, βλ. *OGS* II 400-401.

⁹⁹ Βλ. Bechtel, *HPN* 522· Robert, *Noms indigènes* 284. Βλ. επίσης *LGPN* I-IV. Για το επίθημα -ιχος, βλ. κυρίως *OGS* II 470.

Ενδιαφέρον είναι ότι στο παράδειγμά μας διατηρείται το *φ* ενώ απουσιάζει η δασεία. Ο Chantraine¹⁰⁰, ερευνώντας την ετυμολογία της λ. *έορτή*, είχε υποθέσει έναν αρχικό τύπο **φε-φορτᾶ*, σημειώνοντας παράλληλα ότι είναι ανεξήγητη η αρχική δάσυνση. Η ψίλωση στο παράδειγμά μας ίσως οφείλεται στη γενικότερη ψιλωτική τάση της αργολικής διαλέκτου ή στο γεγονός ότι διατηρείται το μεταξύ δύο φωνηέντων *φ*.

ιδ. *Εὐρύγνος*

Το όνομα, με τη συγκεκριμένη ορθογραφία φαίνεται αμάρτυρο. Υπάρχει βέβαια το *Εὐρύγνιος* (< *εὐρύς*+*γνῖον*, *γνῖα*, «τα μέλη του σώματος») ήδη στη Σαπφώ¹⁰¹, ενώ και ένας *Ἐρίγνιος* *Μυτιληναῖος* (4^{ος} αι. π.Χ.) αναφέρεται από τον Διόδωρο¹⁰² και τον Αρριανό¹⁰³.

Το όνομα *Εὐρύγνιος*, με την έννοια του μεγαλόσωμος θα μπορούσε να ενταχθεί στην ομάδα των επιθέτων από σωματικά χαρακτηριστικά, όπως *εὐρυγᾶστωρ*, *εὐρύτερνος*, *εὐρύνωτος* κλπ.

Υπάρχει όμως και μια άλλη πιθανότητα, που μας απαλλάσσει από το να υποθέσουμε παράλειψη χάραξης του ιώτα από το χαρακτή.

Στο Άργος είναι επιγραφικά μαρτυρημένη η λ. *ό γύας* (και *ή γύα*), με την έννοια του αγροτεμαχίου, του κλήρου (*iugerum*)¹⁰⁴. Μήπως λοιπόν το σύνθετο όνομα *Εὐρύ-γνος* σημαίνει «τον μεγαλοκτηματία, αυτόν που διαθέτει μεγάλο γεωργικό κλήρο»;

Το *εὐρύγνος*, ως επίθετο, θα εντασσόταν στη σειρά των επιθέτων, όπως *εὐρύχο(ω)ρος*, «με μεγάλη έκταση», *εὐρύαλος* (< *ἄλως*, «με μεγάλα αλώνια»), *εὐρύπεδος*, «με μεγάλη επιφάνεια», *εὐρυάγνια*, «πόλη με μεγάλους δρόμους». Ως σχετικό κύριον όνομα σημειώνω το *Εὐρύπυλος*, «αυτός που έχει μεγάλη πύλη, επομένως μεγάλη οικία», με 3 παραδείγματα από τη Θεσσαλία¹⁰⁵.

ιε. *Ἰταλεύς*

Πρόκειται για αμάρτυρο κύριον όνομα. Υπάρχουν βέβαια τα συνηθισμένα ανθρωπωνύμια *Ἰταλός*, *Ἰταλία* από τα αντίστοιχα εθνικά-γεωγραφικά. Ο Ησύχιος δίνει τη γλώσσα *Ἰταλός· Ρωμαῖος, ταῦρος*. Πολλοί άλλοι συγγραφείς, Έλληνες και Λατίνοι, αναφέρουν ότι οι Έλληνες αποκαλούσαν τους ταύρους *ἰταλούς* και από το όνομα των ταύρων (των μόσχων ειδικότερα, *vitulus* στα λατινικά) έλαβε το όνομά της η πλούσια σε βοοειδή *Ἰταλία* (στα οσκικά *Viteliū*).

Παραθέτω ενδεικτικά ορισμένα χωρία:

¹⁰⁰ DELG, s.v. *έορτή*.

¹⁰¹ Βλ. RE, s.v. Sappho.

¹⁰² Διόδ. Σικ. 18.3.1.

¹⁰³ Άρριαν., Άλεξ. Ανάβ. 3.6.5.

¹⁰⁴ Σε τιμητικό ψήφισμα ύστερων ελληνιστικών χρόνων αναφέρεται ότι: *ἡ χώρα διεκλαρώθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ κατεμερίσθη κατὰ γύας* (βλ. Kritzas, «Aspects» 237).

¹⁰⁵ Βλ. LGPN III.B s.v.

Ο Βάρρων διασώζει πληροφορία του ιστορικού του 4^{ου} ή 3^{ου} αι. π.Χ. Τιμαίου, ότι οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν τους ταύρους *ιταλούς*, από το πλήθος και τον πλούτο των οποίων καθώς και από την παραγωγή (γεννήματα) των μόσχων η χώρα απεκλήθη *Ίταλία*¹⁰⁶. Ανάλογη είναι και η μαρτυρία του Aulus Gellius¹⁰⁷.

Φαίνεται πως από τα ελληνικά η λέξη πέρασε στις τοπικές διαλέκτους. Ο Δίων Κάσσιος (2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.) αναφέρει μιαν άλλη παραλλαγή του μύθου, σύμφωνα με την οποία, όταν ο Ηρακλής οδηγούσε τα βόδια του Γηρυόνου, ένας ταύρος διέφυγε στην Ίταλία: ... *εἴτα ἀπὸ Ἰταλοῦ ἢ ἀφ' ἑνὸς ταύρου τῶν Γηρυόνου ἀγομένων παρ' Ἡρακλέους... Ἰταλία ἢ χώρα ἐκλήθη ἰταλὸν γὰρ Τυρρηνοὶ τὸν ταῦρον καλοῦσιν*¹⁰⁸.

Πιο ενδιαφέρουσα όμως για την περίπτωση μας είναι η διήγηση του ίδιου επεισοδίου από τον Διονύσιο Αλικαρνασσεύα (1^{ος} αι. π.Χ.): Όταν ο Ηρακλής οδηγούσε τα βόδια του Γηρυόνου, ένας δάμαλις διέφυγε και πέρασε κολυμβώντας από το Ρήγιον στη Σικελία. Ο Ηρακλής τον κυνήγησε και ρωτούσε τους εντοπίους αν τον είδαν: ... *τῶν τῆδε ἀνθρώπων Ἑλλάδος μὲν γλώττης ὀλίγα συνιέντων, τῇ δὲ πατρίῳ φωνῇ κατὰ τὰς μηνύσεις τοῦ ζώου καλούντων τὸν δάμαλιν οὐίτουλον, ὥσπερ καὶ νῦν λέγεται, ἐπὶ τοῦ ζώου τὴν χώραν ὀνομάσαι πᾶσαν ὅσῃν ὁ δάμαλις διῆλθεν Οὐίτουλίαν*¹⁰⁹.

«Ουιταλεύς» λοιπόν πρέπει να προφερόταν και ο δικός μας Αργεῖος, που το όνομά του διασώζει το πολύτιμο αρχικό δίγαμμα (Α).

Ως προς τη σημασία, μπορεί να προσδιοριστεί με συγκριτική μελέτη. Στον Όμηρο απαντά η λ. *βοεύς*, που έχει όμως τη σημασία σχοινιού από λωρίδες δερμάτων βοδιών. Ευτυχώς η Σούδα παραδίδει τη λ. *προβατεύς*: *ὁ τῶν προβάτων ποιμήν*. Ο ίδιος όρος μαρτυρείται και επιγραφικά στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. σε συνθήκη δύο μικρών πόλεων της Δυτικής Λοκρίδος, της Μυανίας (σημερ. Αγία Ευθυμία) και της Υπνίας (σημερ. Κολοπετινίτσα)¹¹⁰. Δεν αποκλείεται η αρχική σημασία της λ. *ἱππεύς* να ήταν «ο βοσκός κοπαδιών αλόγων».

Ώταλεύς λοιπόν πρέπει να ήταν ο ποιμήν των βοδιών, ειδικότερα των μόσχων, που από παρωνύμιο αρχικά, έγινε κύριον όνομα. Ως συνώνυμα ή περίπου συνώνυμά του μπορούν να αναφερθούν τα *βοηλάτης*, *βοοβοσκός*, *βοονόμος*, *βοοσκοπός*, *βουβότης*, *βουκέντης*, *βουκόλος*.

¹⁰⁶ Varro, *De re rustica* 2.5.3: Graecia enim antiqua, ut scribit Timaeus, tauros vocabat *italos*, a quorum multitudine et pulchritudine et fetu vitulorum *Italiam* dixerunt. Πρβλ. αυτ., 2.1.9.

¹⁰⁷ Aulus Gellius 11.1.1: ... quoniam boves graeca vetere lingua *italoi* vocitati sint.

¹⁰⁸ Κάσσιος Δίων, απ. 4.2 (εκδ. Bekker-Dindorf).

¹⁰⁹ Διον. Αλικ., *Ῥωμ. ἀρχ.* 1.35.

¹¹⁰ Βλ. J. Bousquet, «Convention entre Myania et Hypnia», *BCH* 89 (1965) 665-81, ειδικά 667, στήλη III, στ. 2-4: *Εἰ δέ τις τῶν προβατέων τ[ῶν] χρησαμένων τὰ πρόβατα ποτάγοι πρὸ τᾶ[ς] λ[ώ]τιος λωτίζας ἀπαγέτω* πρβλ. σχόλια 677 και σημ. 1.

ιστ. Λάσυτος

Το αμάρτυρο αυτό όνομα είναι σύνθετο από το θέμα *λα̃* (< *λα̃φός*)¹¹¹ και το επίθημα -*σytός*, ένα ρηματικό επίθετο από το ρήμα *σεύομαι-σεύω*, «παρακινώ, εξεγείρω», που υπάρχει στο επίθετο *θεός(σ)ytος*, «ο σταλμένος από τους θεούς». Ενώ όμως στο *θεόςytος* έχει μια παθητική σημασία, στο *Λάσυτος* αντίθετα πρέπει να έχει ενεργητική σημασία και να σημαίνει επομένως «αυτός που παρακινεί το λαό, που εξεγείρει τους άνδρες για τη μάχη»¹¹². Αντίστοιχη έννοια και ετυμολογία έχει και το όνομα *Λαφόςσοφος*¹¹³, από το επίθετο *λαφόςσοφος*, που κυρίως στον Όμηρο και τον Ησίοδο χαρακτηρίζει πολεμικούς θεούς και ήρωες¹¹⁴. Το ίδιο επίθετο στον Πίνδαρο¹¹⁵ χαρακτηρίζει τους αθλητικούς αγώνες, «που κάνουν το λαό να συρρέει».

Συγγενές είναι το ηρωϊκό όνομα *Λᾶσος*, ενώ υπό το όνομα *Λᾶσος*¹¹⁶ ή *Λάσος*¹¹⁷ είναι γνωστός ένας Ερμιονεύς τον 6^ο αι. π.Χ.

ιζ. Μοιτύλος

Χάρη σε μια γλώσσα του Ησυχίου γνωρίζουμε τη σημασία της λ. *ο μοῖτος*, που σημαίνει «χάρις»: *Μοῖτον ἀντὶ μοῖτον· παροιμία Σικελοῖς· ἡ γὰρ χάρις μοῖτον· οἶον χάριν ἀντὶ χάριτος*. Την ίδια λέξη διασώζει ο Σώφρων ο Κωμικός, που έζησε τον 5^ο αι. π.Χ.¹¹⁸.

Σημειώνω, ότι σε επιγραφή αυτοκρατορικών χρόνων από την Απάμεια της Συρίας¹¹⁹ υπάρχει το όνομα *Μοιτᾶς*, που ο L. Robert το θεωρεί ως παραλλαγή του *Μυτᾶς*, με ιωτακισμό¹²⁰.

ιη. Σαύρος

Στη Σικελία επίσης μας οδηγεί και αυτό το αμάρτυρο όνομα. Ο Ησύχιος παραδίδει τη γλώσσα *σαυκόν· ξηρόν. Συρακούσιοι*. Πρόκειται προφανώς για ένα ακόμη παρωνύμιο, «ο ξερακιανός», που έγινε κύριον όνομα.

¹¹¹ Για τα κύρια ονόματα από το *λα̃φός*, βλ. Bechtel, *HPN* 279-85.

¹¹² Για αυτή τη διπλή σημασία, ενεργητική και παθητική, ρηματικών επιθέτων εις *-*το-*, βλ. L. Dubois, «Hippolytos and Lysippos: Remarks on some Compounds in Ἴππο-, -ἵππος», *PBA* 104 (2000) 41-52· ειδικά για σύνθετα με το -*φατός* (< **φένω*, «θείνω, συντρίβω, φονεύω»): *οδυνήφατα φάρμακα*, «αυτά που σκοτώνουν την οδύνη» (ενεργητική σημασία), αλλά και *μυλήφατον ἄλφειον*, «αλεύρι αλεσμένο στο μύλο» (παθητική σημασία), βλ. αυτ., 48 κ.εξ. Αυτόθι και άλλα παραδείγματα.

¹¹³ Α. Δ. Κεραμόπουλλου, «Συμπλήρωμα (*Fouilles de Delphes*, V, p. 70)», *BCH* 32 (1908) 445-48, ειδικά 445 (Δελφοί, 6^{ος} αι. π.Χ.).

¹¹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *λαοσσός*.

¹¹⁵ Πίνδ., *Πυθιον*. 12.24.

¹¹⁶ Bechtel, *HPN* 280.

¹¹⁷ *LGPN* III.A.

¹¹⁸ Σώφρων ο Κωμικός, απ. 168.

¹¹⁹ *SEG* 6 (1932) 263.

¹²⁰ Robert, *Noms indigènes* 193.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε με συντομία μερικά ονόματα αργειακών κωμών, τα οποία ως γνωστόν μόνα ή μαζί με το όνομα φράτρας συνόδευαν τα ονόματα των Αργείων πολιτών στα επίσημα κείμενα¹²¹.

ιθ. Λαπάρσα («*Λαγαρία»)

Εξ αιτίας μιας λανθασμένης ανάγνωσης¹²², θεωρήθηκε ότι υπήρχε στο Άργος μια κώμη *Λαγαρία. Επανεξετάζοντας το λίθο ο P. Charneux είχε προτείνει¹²³ τις αναγνώσεις ΛΑΠΑΡΕΑ ή ΛΑΠΑΡΣΑ. Η δεύτερη πρότασή του δικαιώθηκε τώρα, δεδομένου ότι βρέθηκαν πολλά παραδείγματα απολύτως βέβαιης ανάγνωσης στα νέα κείμενα.

Η λέξη θυμίζει τη λακωνική επίκληση των Διοσκούρων Λαπέρσα (στον δυϊκό αριθμό) ή Λαπέρσαι¹²⁴, με αφομοίωση του ε ανάμεσα σε δύο α. Αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ότι αἱ Λαπέρσαι ήταν δήμος της Λακωνικής¹²⁵ και ἡ Λαπέρσα (στον ενικό) κάποιο όρος της ίδιας περιοχής¹²⁶.

Παραδίδεται επίσης, ότι επειδή, σύμφωνα με τη μυθολογία, οι Διόσκουροι είχαν καταλάβει την πόλη Λᾶν, ονομάστηκαν κατά τους αρχαίους Λαπέρσαι (< Λᾶ+πέρσαι)¹²⁷. Πρόκειται μάλλον για παρετυμολογία, όπως και αυτή του λεξικού κυρίων ονομάτων Pape-Benseler (s.v.), που το ετυμολογεί από το λάμψη ή λάπη και ἔρση και το μεταφράζει «Weißwasser» («Ασπρονέρι»).

Χωρίς να μπορώ να προτείνω συγκεκριμένη ετυμολογία, θεωρώ ότι πρέπει μάλλον να αναζητήσουμε την κώμη Λαπάρσα κάπου στη Θυρεάτιδα, στα σύνορα Αργολίδος και Λακωνικής. Μια καλή υποψήφια θέση θα ήταν το Ξεροπήγαδο, 8 χλμ. βόρεια του Άστρους, όπου ο M. Piérart εντόπισε αναθηματικό βωμό στους Διοσκούρους (Φανάκοιν), με επιγραφή από Αργείο χαρακτή του τέλους του 5^{ου}-αρχών 4^{ου} αι. π.Χ.¹²⁸.

¹²¹ Για πίνακες των μέχρι τώρα γνωστών αργειακών κωμών, βλ. Charneux, «Phratries» 217-27 και (πληρέστερη) Jones, *Organization* 112-18, ειδικά 114. Σε αυτές προσθετέα η κώμη Θηράνειον: Piérart, «Subdivisions» 351, σημ. 31. Τα νέα κείμενα διπλασίασαν σχεδόν τον αριθμό των γνωστών κωμών.

¹²² Βλ. Vollgraff, «Inscriptiones argivae» 365-84, ειδικά 366 (ψήφισμα Α), 366-67 (ψήφισμα Β), στ. 2.

¹²³ P. Charneux, «Sur quelques inscriptions d'Argos. Décrets pour Pallantion et ses ambassadeurs», *BCH* 107 (1983) 251-67, ειδικά 266.

¹²⁴ Βλ. παραπομπές στα σχετικά αρχαία χωρία: T. Kock, «Lapersai 2», *RE* XII.1 (1924) 763, s.v. Χαρακτηριστικός ο τύπος όρκου των Λακεδαιμονίων: *Νή τῷ Λαπέρσαι*.

¹²⁵ Βλ. Σχόλια Τζέτζη στον Λυκόφωνα 1369 (με διόρθωση του Wilamowitz σε Λακωνικής αντί Ἀττικής των χειρογράφων)· πρβλ. T. Kock, «Lapersai 1», *RE* XII.1 (1924) 763, s.v.

¹²⁶ Βλ. Ῥιανὸς παρὰ Στεφ. Βυζ., Ἐθνικῶν λ. Λαπέρσαι.

¹²⁷ Στράβ., *Γεωγρ.* 8.5.3· Στέφ. Βυζ., Ἐθνικῶν λ. Λᾶ.

¹²⁸ M. Piérart, «Argos, Philippe II et la Cynourie (Thyréatide): les frontières du partage des Héraclides», στον συλλογικό τόμο: R. Frei-Stolba, K. Gex (επιμ.), *Recherches récentes sur le monde hellénistique. Actes du colloque international organisé à l'occasion du 60e anniversaire de P. Ducrey, Lausanne, 20-21 novembre 1998* («Echo» 1· Βέρνη 2001) 27-43, ειδικά 29 και 42, εικ. 1, 2.

κ. Λεσφα

Κώμη Λεσφα, με αυτή τη γραφή, είναι αμάρτυρη. Ο Πausanίας¹²⁹ αναφέρει την αργειακή κώμη Λήσσα, με παλαιό ιερό της Αθηνάς, που πολλοί μελετητές ταυτίζουν με το σημερινό Λιγουριό, κοντά στο Ιερό της Επιδαύρου¹³⁰. Μπορούμε συνεπώς, με κάποια επιφύλαξη, να προτείνουμε πιθανή ταύτιση των δύο γεωγραφικών όρων.

Στο συνάδελφο J. Curbere οφείλω την υπόδειξη ενός πιθανού γλωσσολογικού παράλληλου: Κοντά στη Μαντίνεια υπήρχε μια αρκαδική πολίχνη με το όνομα Έλισσοῦς κατά τον Διόδωρο¹³¹ ή Έλισσών κατά τον Πausanία¹³², όπως και το όνομα γειτονικού ποταμού. Το εθνικό παραδίδεται τόσο από τον Πολύβιο¹³³, όσο και από νομισματικές¹³⁴ και επιγραφικές¹³⁵ μαρτυρίες ως Έλισφάσιοι¹³⁶.

Σε μια επιγραφή όμως από τη Μαντίνεια, των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ., που δημοσιεύθηκε προ εικοσαετίας¹³⁷, με συνθήκη συμπολιτείας μεταξύ Μαντινείας και Έλισσώντος, ο τύπος του εθνικού γράφεται ως Έλισφάσιοι, ενώ το ίδιο το όνομα της πόλεως, στη δοτική, γράφεται ως Έλίσοντι.

Οι εκδότες της αρκαδικής επιγραφής υπογραμμίζουν αυτή τη διαφορά, χωρίς να προτείνουν λύση. Δέχονται όμως χωρίς αμφισβήτηση ως αρχική μορφή του ονόματος της πόλης τον τύπο Έλισ-φοντ-, με την ακολουθία συμφώνων -σφ- που διατηρήθηκε στο εθνικό.

Ειδικότεροι από μένα θα κρίνουν, αν ο τύπος Λεσφα των πινάκων μας έγινε σε κάποια εποχή Λήσσα, όπως γραφόταν και προφερόταν στα χρόνια του Πausanία.

¹²⁹ Πaus. 2.25.6-26.1.

¹³⁰ Βλ. Ν. Παπαχατζή, *Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις: Κορινθιακά-Λακωνικά* (Αθήνα 1976) 197-99· M.-F. Billot, «Sanctuaires et cultes d'Athéna à Argos», *Oath* 22-23 (1997-1998) 7-52, ειδικά 27. Για αναθηματικά περιρραντήρια που βρέθηκαν στο Λιγουριό και επιτρέπουν την απόδοση της θεμελίωσης ναού της κορυφής του λόφου στην Αθηνά, βλ. Μ. Μιτσού, «Έπιγραφικά έξ' Αργολίδος», *Ελληνικά* 8 (1935) 5-18, 212, ειδικά 16-18 (*SEG* 11 [1950] 374· αυτ., 31 [1981] 331)· του ίδιου, «Έπιγραφαι έκ τοῦ Έπιγραφικοῦ Μουσείου καὶ έξ' Επιδαυρίας», *ΑΔ* 25 (1970) Μελ. 29-35, ειδικά 30 κ.εξ. (*SEG* 31 [1981] 331). Υπάρχει πάντως και η άποψη, ότι η αργειακή κώμη Λήσσα πρέπει να τοποθετηθεί δυτικότερα, στη θέση Καλάρμα.

¹³¹ Διόδ. Σικ. 16.39.5.

¹³² Πaus. 8.3.3· πρβλ. 8.27.3· 7.29.5, 30.1.

¹³³ Πολύβ. 11.11.6: χώρα Έλισφασίων.

¹³⁴ Βλ. κυρίως Β. V. Head, *Historia Nummorum: a Manual of Greek Numismatics* (Οξφόρδη 1911²) 48. Επίσης τις παλαιότερες δημοσιεύσεις: R. Weil, «Das Münzwesen des Achäischen Bundes», *ZfNum* 9 (1882) 199-272, ειδικά 257· P. Gardner, *BMC, Pelop.* (Λονδίνο 1887) 14, αρ. 163.

¹³⁵ *IG* IV² 1, 42 (Επίδαυρος, τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.).

¹³⁶ Για τον τύπο, βλ. Dubois, *Recherches* II 72 (πριν τη δημοσίευση της επιγραφής που αναφέρεται στην επόμενη σημείωση)· του ίδιου, «Inscription arcadienne» 279-90, ειδικά 288 κ.εξ. (μετά τη δημοσίευση).

¹³⁷ Βλ. G.-J. και M.-J. Te Riele, «Hélisson entre en sympolitie avec Mantinée: une nouvelle inscription d'Arcadie», *BCH* 111 (1987) 167-90.

κα. Φλειφον

Το όνομα της κώμης πρέπει μάλλον να διαβαστεί ως αρσενικό, *Φλειφών* (κατά το *Μαραθών*, *Έλικών*) και όχι ως ουδέτερο, *Φλείφον*, που με τη γραφή *Φλίον* απαντά ως οροσειρά της Χίου¹³⁸. Επίσης δεν πρέπει να ταυτισθεί με το γνωστό *Φλ(ε)ιοῦντα*, που ουδέποτε έγινε κώμη του Άργους, εκτός αν υποθέσουμε, ότι φυγάδες από τον *Φλειοῦντα* εγκαταστάθηκαν σε κάποια κώμη μέσα στα όρια της Αργείας. Ετυμολογικά όμως συνδέονται άμεσα, γιατί και τα δύο τοπωνύμια είναι φυτωνυμικά, παραγόμενα από μια αρχική λέξη **phleimo/φλειφο*, που στην αττική διάλεκτο έδωσε το φυτώνυμο *ο φλέως*, -ω, ένα καλαμοειδές γνωστό με το επιστημονικό όνομα *Erianthus Ravennae*. Ο Ησύχιος παραδίδει και τη γλώσσα *φλέος*.

Επομένως το τοπωνύμιο *Φλειφών* σημαίνει ότι και το *Δονακών*¹³⁹, ο καλαμιώνας, και παραπέμπει σε μια πεδινή ημιελώδη περιοχή. Με το ζεύγος των παραλλαγών *Φλειών*, -όντος και *Φλειοῦς*, -οῦντος έχουμε άλλη μια περίπτωση του τύπου *Έλαιών-Έλαιοῦς*, *Έλικών-Έλικοῦς*, *μυρρινών-Μυρρινοῦς*, *φοινικών-Φοινικοῦς* κλπ., στα οποία θα μπορούσε να προστεθεί και το μη φυτωνυμικό *Έλισσών-Έλισσοῦς* που είδαμε¹⁴⁰.

Την ετυμολογία του τοπωνυμίου *Φλ(ε)ιοῦς* παραθέτουν αρχαίοι συγγραφείς, ενώ την μελέτησαν αναλυτικά μεταξύ άλλων οι Lejeune¹⁴¹, Heubeck¹⁴², Chantraine¹⁴³ κ.ά. Πιστεύουν γενικά, ότι στην αρχική λέξη **φλειφο* προστέθηκε το επίθημα -*went*, που στο λεγόμενο βαθμό ο ήταν -*mont*-. Έτσι δικαιολογείται και το επίρρημα *Φλειφόνταθεν* σε παραγναθίδα κράνους από την Ολυμπία της Συλλογής Froehner, του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ.¹⁴⁴.

κβ. Σευτέρας

Στην τελευταία παράγραφο αυτού του άρθρου θα επανεξετάσουμε τη λέξη *Σευτέρας*, που είχε εκληφθεί ως παραλλαγή του θηλυκού τακτικού αριθμητικού *δευτέρα*, σε γενική πτώση, ενώ είναι όπως θα δούμε όνομα φράτρας.

¹³⁸ Άγαθαρχίδης 4.18· πρβλ. W. Pape, G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (Graz 1959 [επανέκδ.]) s.v.

¹³⁹ Βλ. A. Carnoy, «Les noms des végétaux dans la toponymie grecque ancienne», *BN* 10 (1959) 221-32, ειδικά 228.

¹⁴⁰ Ο Dubois, «Inscription arcadienne» 289-90, το ετυμολογεί από το *έλισσω*, *έλιξ*, «ο ποταμός με τις πολλές καμπές».

¹⁴¹ Lejeune, «Note» του ίδιου, «Sur les toponymes mycéniens en -wont-», *BSL* 64 (1969) 43-56, ειδικά 49-51.

¹⁴² A. Heubeck, «Epikritisches zu den griechischen Ortsnamen mit dem -went/-wont- Suffix, besonders zu dem Namen *Phleius*», *SMEA* 17 (1976) 127-36, ειδικά 132 κ.εξ.

¹⁴³ DELG, s.v. *φλέως*.

¹⁴⁴ Βλ. L. Robert, *Cabinet des Médailles. Collection Froehner I. Inscriptions grecques* (Παρίσι 1936) αρ. 30. Βελτιωμένη ανάγνωση από G. Daux, «Φλειφονταθεν», *REG* 58 (1945) 180-83. Πρβλ. Lejeune, «Note» 203 κ.εξ.

Είναι γνωστό, ότι σε επίσημα κείμενα, ο προσδιορισμός της ταυτότητας (*nomenclatura*) των Αργείων πολιτών περιελάμβανε το όνομά τους, συνήθως χωρίς πατρώνυμο, σπανίως το όνομα της φυλής, συνήθως το όνομα της φράτρας στην οποία ανήκε ο πολίτης, από την οποία έμμεσα συναγόταν και η φυλή. Συχνά η φράτρα συνοδευόταν από το όνομα της κώμης σε ονομαστική (σε παράθεση). Άλλοτε πάλι το όνομα του πολίτη συνοδευόταν μόνο από το όνομα της κώμης σε ονομαστική¹⁴⁵.

Σε μια διαιτησία του Άργους μεταξύ των νήσων Μήλου και Κιμώλου, λίγο μετά το 338 π.Χ.¹⁴⁶, υπάρχει η έκφραση:

Ἀρήτευε Λέων
[β]ωλᾶς ΣΕΥΤΕΡΑΣ Ποσίδα-
ον, γροφεὺς βωλᾶς Πέριλ-
λος Πεδίων.

Προκειμένου να παρακαμφθεί η δυσκολία από την ύπαρξη της λέξης ΣΕΥΤΕΡΑΣ είχαν προταθεί διάφορες αναγνώσεις και διορθώσεις¹⁴⁷. Γενικά όμως είχε γίνει αποδεκτή από πολλούς η γνώμη των γλωσσολόγων, ότι υπήρξε αφομοίωση του δ της λ. *δευτέρας από το προηγούμενο σ της λ. βωλᾶς. Ερμήνευαν δηλαδή το ΣΕΥΤΕΡΑΣ ως αριθμητικό που χαρακτήριζε το βωλᾶς, δηλαδή η δεύτερη (εξαμηνιαία) βουλή του έτους.

Σε μια πιο πρόσφατη επανεξέταση της επιγραφής ο P. Charneux αναρωτήθηκε, μήπως τελικά η λέξη ήταν μέρος του προσδιορισμού της πολιτικής ταυτότητας (*nomenclatura*) του Λέοντος¹⁴⁸.

Τα νέα κείμενα δικαίωσαν αυτές τις υποψίες, γιατί έδειξαν, με πολλά παραδείγματα απολύτως βέβαιης ανάγνωσης, ότι το ΣΕΥΤΕΡΑΣ είναι αρσενικό όνομα φράτρας σε ονομαστική ενικού: ο Σευτέρας. Προφανώς ο πληθυντικός, του οποίου δεν βρέθηκε παράδειγμα, θα ήταν οι Σευτέραι. Η φράτρα ανήκε στη φυλή των Ὑλλέων.

¹⁴⁵ Για τον προσδιορισμό της ταυτότητας (*nomenclatura*) των Αργείων πολιτών σε επίσημα κείμενα, βλ. κυρίως W. Vollgraff, «Inscriptions d'Argos», *BCH* 33 (1909) 171-200· του ίδιου, «Novae inscriptiones Argivae», *Mnemosyne* 44 (1916) 46-71, ειδικά 53 κ.εξ· Wörrle, *Untersuchungen* 11-31 (με την έως τότε παλαιότερη βιβλιογραφία)· M. Piérart, «Phratries et 'Kômai' d'Argos», *BCH* 107 (1983) 269-75· Charneux, «Phratries» 207-227· Piérart, «Subdivisions» 345-56· Jones, *Organization* 112-18· M. Piérart, «Argos. Une autre démocratie, in *Polis and Politics*», στον συλλογικό τόμο: *Studies in Ancient Greek History Presented to M. H. Hansen* (Κοπεγχάγη 2000) 297-314.

¹⁴⁶ *IG* XII 3, 1259. Πρβλ. Vollgraff, «Inscriptiones argivae» 383-84.

¹⁴⁷ Για τις διάφορες γνώμες και προτάσεις που έχουν διατυπωθεί, βλ. P. Charneux, «Inscriptions d'Argos», *BCH* 82 (1958) 1-15, ειδικά 4, σημ. 6. Κυρίως Wörrle, *Untersuchungen* 52-54.

¹⁴⁸ Charneux, «Phratries» 216.

Επομένως το παραπάνω τμήμα της επιγραφής πρέπει να ερμηνευθεί ως εξής: Πρόεδρος της βουλής ήταν ο Λέων, (την φράτρα) Σευτέρας από την κώμη Ποσίδαον, γραμματέυς της βουλής ήταν ο Πέριλλος από την κώμη Πεδίον.

Η παράλειψη του ονόματος της φράτρας του γραμματέως δεν πρέπει να εκπλήσσει. Έχουμε πολλά ανάλογα παραδείγματα στα νέα κείμενα.

Επίσης τα νέα κείμενα απέδειξαν ότι πράγματι στο Άργος υπήρχαν δύο εξαμηνιαίες βουλές¹⁴⁹ το χρόνο, αλλά η διαπίστωση αυτή στηρίζεται πλέον σε ασφαλή βάση και όχι σε ένα γλωσσολογικό «φάντασμα».

Συντομογραφίες

- Bechtel, *HPN* = F. Bechtel, *Die historische Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit* (Χάλε 1917).
- Bechtel, *Griechische Dialekte II* = F. Bechtel, *Die Griechischen Dialekte II. Die westgriechischen Dialekte* (Βερολίνο 1923).
- Βερδελη, Jameson, Παπαχριστοδούλου, «Ἀρχαῖκα ἐπιγραφαί» = †N. Βερδελης, M. Jameson, I. Παπαχριστοδούλου, «Ἀρχαῖκα ἐπιγραφαί ἐκ Τίρυνθος», *ΑΕ* (1975) 150-205.
- Burford, *Temple* = A. Burford, *The Greek Temple Builders at Epidauros: a Social and Economic Study of Building in the Asklepien Sanctuary, during the Fourth and Early Third Centuries B.C.* (Λίβερπουλ 1969).
- CEG 1 = P. A. Hansen (εκδ.), *Carmina epigraphica Graeca saeculorum VIII-V a.Chr.n.* (Βερολίνο, Νέα Υόρκη 1983).
- Charneux, «Phratries» = P. Charneux, «Phratries et Kōmai d'Argos», *BCH* 108 (1984) 207-227.
- DELG = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots* (Παρίσι 1968-1980).
- DGE = E. Schwyzler, *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora* (Λειψία 1923).
- Dubois, «Inscription arcadienne» = L. Dubois, «A propos d'une nouvelle inscription arcadienne», *BCH* 112 (1988) 279-90.
- Dubois, *Recherches II* = L. Dubois, *Recherches sur le dialecte arcadien II* (Louvain-La-Neuve 1988).
- Dubois, «Inscription archaïque» = L. Dubois, «Une nouvelle inscription archaïque de Sélinonte», *RPh* 69 (1995) 127-44.
- Dubois, «Loi» = L. Dubois, «La nouvelle loi sacrée de Sélinonte», *CRAI* (2003) 105-125.
- Fröhlich, *Cités* = P. Fröhlich, *Les cités grecques et le contrôle des magistrats (IVe-Ier siècle avant J.-C.)* («Hautes études du monde gréco-romain» 33· Γενεύη 2004).

¹⁴⁹ Για τη βουλή του Άργους, βλ. κυρίως Wörrle, *Untersuchungen* 44-56· F. Ruzé, *Délibération et pouvoir dans la cité grecque de Nestor à Socrate* (Παρίσι 1997) 270-75· Piérart, «Subdivisions» 303-304· Kritzas, «Nouvelles inscriptions».

- Hellmann, *Vocabulaire* = M.-Chr. Hellmann, *Recherches sur le vocabulaire de l'architecture grecque d'après les inscriptions de Délos* («BEFAR» 278· Αθήνα, Παρίσι 1992).
- Jameson, «Treasury» = M. Jameson, «A Treasury of Athena in the Argolid (IG IV, 554)», στον συλλογικό τόμο: D. M. Bradeen, M. F. Mc Gregor (επιμ.), *ΦΟΡΟΣ. Tribute to B. D. Meritt* (Locust Valley 1974) 67-75.
- Jameson, Jordan, Kotansky, *Lex* = M. H. Jameson, D. R. Jordan, R. D. Kotansky, *A Lex Sacra from Selinous* («Greek, Roman and Byzantine Monographs» 11· Durham, Βόρεια Καρολίνα 1993).
- Jones, *Organization* = N. F. Jones, *Public Organization in Ancient Greece. A Documentary Study* («Memoirs of the American Philosophical Society» 176· Φιλαδέλφεια 1987).
- Kritzas, «Aspects» = Ch. Kritzas, «Aspects de la vie politique et économique d'Argos au Ve siècle avant J.-C.», στον συλλογικό τόμο: M. Piérart (επιμ.), *Polydipsion Argos: Argos de la fin des palais mycéniens à la constitution de l'Etat classique* («BCH Suppl.» 22· Αθήνα, Φριμπούργκ, Παρίσι 1992).
- Kritzas, «Noms» = Ch. Kritzas, «Sur quelques noms argiens rares ou nouveaux», στον συλλογικό τόμο: J. Ouhlen (επιμ.), *Actes du colloque Nommer les Hommes*, Αθήνα, Δεκ. 2002 (υπό εκτύπωση).
- Kritzas, «Nouvelles inscriptions» = Ch. Kritzas, «Nouvelles inscriptions d'Argos: les archives des comptes du trésor sacré (IVe siècle avant J.-C.)», CRAI (2006) (υπό εκτύπωση).
- Lejeune, «Note» = M. Lejeune, «Note sur le nom de Phlionte», REA 48 (1946) 203-215.
- LGPN = P. M. Fraser, E. Matthews (επιμ.), *A Lexicon of Greek Personal Names I-IV* (Οξφόρδη 1987-2005).
- LSAG = L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece* (Οξφόρδη 1961).
- LSCG = F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques* (Παρίσι 1969).
- OGS II = O. Masson, *Onomastica graeca selecta II* (Παρίσι 1990).
- Olympische Forschungen V* = A. Mallwitz, W. Schiering, *Die Werkstatt des Pheidias in Olympia 1* («Olympische Forschungen» V· Βερολίνο 1964).
- Olympische Forschungen XVIII* = W. Schiering, *Die Werkstatt des Pheidias in Olympia 2* («Olympische Forschungen» XVIII· Βερολίνο 1991).
- Piérart, «Subdivisions» = M. Piérart, «A propos des subdivisions de la population argienne», BCH 109 (1985) 345-56.
- Robert, *Noms indigènes* = L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie mineure gréco-romaine* (Παρίσι 1963).
- Thiersch, *Ergasteria* = H. Thiersch, *Ergasteria und Werkstätten griechischer Tempelbildhauer* («Nachrichten von der Gesellschaft der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, N.F. Bd. 3» 1· Γοττίγγη 1938).
- Vollgraff, «Inscriptiones argivae» = G. (W.) Vollgraff, «Novae inscriptiones argivae», Mnemosyne 43 (1915) 365-84.
- Wörle, *Untersuchungen* = M. Wörle, *Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte von Argos im 5. Jahrhundert von Christus* (Erlangen, Νυρεμβέργη 1964).